



Paládi-Kovács Attila

Erdélyi János és a Magyar Tudós Társaság/Tudományos Akadémia

Az 1825. évi pozsonyi országgyűlést követően hosszú évekbe telt az Akadémia szervezetének, működési rendjének kialakítása. Alapszabályát egy 1827-ben felkért 26 tagú bizottság dolgozta ki, de az „alaprajz” királyi jóváhagyására 1831-ig kellett várakozni. Az alapszabályon dolgozó bizottság, majd a Tudós Társaság elnöke is gr. Teleki József volt, első titoknok a Schedel (Toldy) Ferenc lett. Kölcsey titoknoki jelölését a bécsi kamarilla politikai indoklással megvétőzte. Toldy is hosszú huzavonát követően és csupán 1835-ben kapott megbízást a titkári posztra.¹

Megalakulása idején az Akadémia volt az egyetlen magyar nyelvű tudományos-kulturális egyesület az országban. Kezdetben – külföldi akadémiák példáját követve – a tudományos munka ösztönzésére főként a pályázatok, a változatos tárgykörökre szóló felhívások, jutalomtételek szolgáltak. A beérkezett pályaműveket a szakterület művelői közül felkért bizottságok bírálták el. A jutalmazott munkák többségéről az idő bizonyította be, hogy valóban a kor kiemelkedő alkotásai voltak.² Felhívások, jutalomtételek – nem túl gyakran –, de előfordultak már az Akadémia megalapítását megelőző évtizedekben is. Elegendő, ha a palócok ismertetésére felajánlott „Marczibányi aranyak”-ra vagy Kultsár Istvánnak a köznépi dalok gyűjtésére vonatkozó felhívására utalunk. Mindkét felhívás 1817-ben jelent meg. Előbbi a *Tudományos Gyűjtemény*, utóbbi a *Hasznos Mulatságok* lapjain. Kultsár felhívásának megokolását érdemes szó szerint idéznünk: „Minden Nemzeteknél szorgalmasan összeszedik a' Nemzeti Dalokat, mert ezekből az idő culturáját; a' Nemzet karaktereit könnyű kitapogatni...”³

Fennállásának első évtizedeiben az Akadémia – 1849-ig *Magyar Tudós Társaság* – olyan vállalkozások munkálatait indította el, mint a tájszavak és a köznépi dalok összegyűjtése, a külföldi levéltárakban fellelhető magyar vonatkozású iratok, okmányok, kódexek rendszeres feltárása, számbavétele; a történeti dokumentumok és leíró források másoltatása, magyarra fordítása. Felhívásai, vállalásai a kor valós szükségleteit tükrözték. Példa rá, hogy 1831-ben Esztergom megye, 1832-ben pedig Komárom megye kérte fel a Tudós Társaságot a mesterségek szavainak magyarosítására és „népdalok íratására”.⁴ Az alapítását éppen akkor legalizáló királyi engedély birtokában az Akadémia magáévá tette a megyék javaslatát és felhívta tagjait, önkéntes munkatársait a népdalok és népszokások, valamint a tájszavak gyűjtésére. A meginduló gyűjtő munkának köszönhetően született meg az 1838-ban kiadott *Tájszótár*, a magyar nyelvjáráskutatás első jelentős alkotása. Az eredeti terv szerint „a magyar mesteremberek között divatozó műszavak” is ebbe a szótárba kerültek volna, de a szóanyag egészét átvizsgáló Vörösmarty Mihály javaslatára a tájszavakat inkább különválasztották, a mesterségszavakat mellőzték, de a tájszótárban a lelőhelyeket, a helyneveket is pontosan megadták.⁵



1 Tudomány és társadalom

A Tudós Társaság 1831-ben felhívta tagjait népdalok gyűjtésére és beküldésére is. A felhívás nem maradt eredménytelen. Az első beküldők között volt Czuczor Gergely, aki már Komárom megye „rendeire” is hathatott, hogy népdalok íratása tárgyában forduljanak az Akadémiához. A felhívásra beérkezett dalok véleményezésére Vörösmarty és Schedel (Toldy) Ferencet kérték fel, akik az 1833. évi nagygyűlésen már jelentést tettek a kétkötetnyi válogatott szövegről és javasolták annak kiadását. A nagygyűlés megvitatta a szerkesztésben követendő elveket. Két, egymástól eltérő jellegű kiadvány összeállítását tartotta kívánatosnak. Egyik a tudományosság, másik a közönség igényének felelt volna meg. Az évi nagygyűlés úgy határozott, hogy a tudomány számára készülő gyűjteménybe kizárólag a nép között termett dalok kerülhetnek „eredeti mivoltukban minden csinosítás nélkül.” A nép számára készülő gyűjteménybe – amelynek kiadását olcsóbb, kis füzetekben elosztva képzelték el – beválogathatók a nép közt elterjedt dalok oly változtatásokkal, hogy a nép ízlését és erkölcsét nemesítsék. Ezek mellett helyük van benne az írók által, de a nép szellemében készült daloknak is. A nagygyűlés végül a tervezett gyűjtemények két szerkesztőjének Vörösmartyt és Schedelt választotta meg.⁶

Vörösmarty és Schedel (Toldy) Ferenc aztán több éven át szerepelt a jegyzőkönyvekben mint szerkesztő. A szerkesztők foglalkoztak a kiadás előkészítésével is. Átvették az Akadémiához beérkező újabb gyűjtéseket, és 1835-ben ilyen minőségükben ajánlották megvételre a Tudós Társaságnak Pálóczy Horváth Ádám *Ó és Új énekek* című kéziratát mint a készülő népdalgyűjtemény egyik lehetséges forrását. Kezdeményezésükre az Akadémia 1837-ben ismét felszólította tagságát népregék, dalok, szokások gyűjtésére, és a beküldött újabb szövegeket szintén Vörösmarty és Schedel kapta meg véleményezésre.⁷ Mindezen gyarapodás ellenére – kellő mecenatúra hiányában – a kiadásáig nem jutottak el, és az 1830-as évek végén már a gyűjtés is elakadt. Anyagi fedezet hiányában az akadémiai kiadás egyre késlekedett, végül teljesen elmaradt.

Eközben, Kisfaludy Károly halálát követően, 1836-ban létrejött a Kisfaludy Társaság. A Bajza József, Vörösmarty, Toldy Ferenc és mások által alapított szépirodalmi társaságnak 50 rendes és 20 levelező tagja lehetett. Elnöki tisztségét hosszabb ideig báró Jósika Miklós töltötte be. Alapszabálya az új tagoknak előírta székfoglaló előadás megtartását. Tagjainak egy része a Tudós Társaságnak is aktív tagja volt. A még erőtlén Magyar Tudós Társaság együttműködésre törekedett az újonnan alakult kulturális-tudományos egyesületekkel, így a Kisfaludy Társasággal és az 1841-ben alakult Magyar Természettudományi Társulattal is, amelynek szervezésében 1841-től kezdődően tartották meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseit mindig változó helyszíneken.

1844-ben a magyar népköltés, a népdalok és mondák további gyűjtését és kiadását – Erdélyi János kezdeményezésére – az előbb vázolt megfeneklett helyzetben vette át az Akadémiától a Kisfaludy Társaság.⁸ Ennek az átadás-átvételnek azonban olyan előtörténete van, amelyet érdemes pontról pontra haladva követnünk, részleteiben ismernünk. Ki volt az a fiatalember, akinek a kezdeményezésére ez a régi vállalkozás kimozdult a holtpontról, akinek a felkészültségében, rátermettségben mindkét testület megbízott?

Erdélyi Jánost a Magyar Tudós Társaság nagygyűlése 1839. november 23-án választotta meg levelező tagjának. Az akkor 25 éves jogászt, „hites” ügyvédet „költői dolgozatai” alapján, „szépliteratúrai jeles művei tekintetéből” ajánlotta felvételre Vörösmarty Mihály, a keletkutató Jerney János és Kossovich Károly történész akadémikus.⁹ E három ajánló mellett tekintélyes támogatói között volt Bajza József, Toldy Ferenc és Székács József is.



Erdélyi levelező tagi akadémiai székfoglalójáról nincs tudomásunk, költőknek akkor még nem írták elő a székfoglaló előadás kötelezettségét.

1842. január 22-én ugyancsak költői munkásságára tekintettel választotta meg rendes tagjává a Kisfaludy Társaság. A Társaság nevében Székács József köszöntötte „népünk költőjét”, méltatta érdemeit, amikor székfoglalóját tartotta. Erdélyi János azonban nem költőként lépett be, hanem *Népköltészeztől* címen megtartott tudományos értekezéssel, amelyben a népi és a nemzeti költészet viszonyát elemezte. Székfoglalóját többek között a szerb népregék, hősénekek tanulmányozásával készítette elő.¹⁰ Az Akadémián és a Kisfaludy Társaságban is előtte járt Székács József, akit a hazai folklórkutatás történetéről szóló értekezések ritkán említenek. Holott Magyarországon ő volt az első, aki eredeti népköltészeti alkotásokat tartalmazó gyűjteményt állított össze és adott ki magyar nyelven. Nevezetesen a *Szerb népdalok és hősrégék* címen 1836-ban megjelent könyvet, amelynek szövegeit Vuk Karadžić gyűjtötte, Székács pedig szerb eredetiből fordította. A kötet rendezési elve, csoportosítása is tőle származott.¹¹ Róla tudni kell, hogy Pest város evangélikus magyar gyülekezete 1837-ben első lelkészévé választotta. 1841-ben eskető papja volt Vachott Kornéliának és Erdélyi Jánosnak. Az esküvőn násznagyként vett részt Kossuth Lajos, a tanúk között állt Fáy András.¹² (Székácsról még megjegyzem, hogy 1860–1872 között a felföldi bányavárosok evangélikus egyházkerületének püspöke volt, aki bátran fellépett a hazai protestánsok vallásegyenlőségéért, és akit 1862-ben az M. T. Akadémia tiszteleti tagjává választott.)¹³

Erdélyi ifjonti agilitására a Kisfaludy Társaság és az Akadémia egyaránt igényt tartott. Erre vall, hogy 1843. augusztus 1-től titkárává választotta a Kisfaludy Társaság és ebben a tisztségében meg is maradt 1849-ig, hat esztendőn át.¹⁴ Az Akadémián 1846-ban a Nyelvtudományi Osztály több ülésének emlékeztetőjét Erdélyi János készítette el, mint az osztály jegyzője. Vörösmarty Mihály, Kállay Ferenc, Schedel Ferenc, a debreceni Lugossy professzor és mások nyelvészeti tárgyú felolvasásairól elmélyült jegyzőkönyveket írt, és maga is értekezett az idegennyelv-tanítás módszertani kérdéseiről. A Tudós Társaságban szerzett ismereteit az általa alapított és Garay Jánossal együtt szerkesztett *Regélő Pesti Divatlapban* kamatoztatta. A lap 1844. január 11-ei számában egy név nélkül közreadott híradásban számolt be Reguly Antal Volga-vidéki kutatásáról, a magyar és a finn nyelv rokonságáról. Ezt azért tehette, mert 1844. január 2-án jelen volt azon az akadémiai kisgyűlésen, amelyen „olvastatott Reguly Antal lev. tagnak Kazánban múlt évi nov. 7-én költ levele”.¹⁵ Nem állapítható meg, hogy pontosan hány évig írta az Akadémia Nyelvtudományi Osztályának emlékeztetőit, látta el a jegyzői tisztséget az 1840-es években.¹⁶ Titkári, jegyzői megbízatása a Kisfaludy Társaságban és az Akadémián mindenképpen ismertségére, a személye iránt megnyilvánuló bizalomra vall.

1843. december 30-án Erdélyi János újabb előadást tartott a Kisfaludy Társaságban *Magyar népköltészet* címen,¹⁷ amelyben felvetette egy népdalgyűjtemény kiadását. Arról is szólt, hogy már közel kétszáz dalra menő gyűjteménye van, és még mintegy hatszáz dalt remél. Merész terve előbb meglepetést, meghökkenést váltott ki, majd lelkesedésbe csapott át. Toldy Ferenc is „elcsodálkozott, odalőn a meglepetéstől”, hisz legfeljebb hatvan népdal kiadására gondolt. Erdélyi hangsúlyozta, hogy a magyar népdalokat „jegyzésekkel s magyarázatokkal kísérvé kiadni régi óhajtása, de gyűjtelmét mindig szaporíthatni remélvén, végső kezet tenni a munkára, még korálja”, azaz korainak tartja.¹⁸ A Társaság magáévá tette az elgondolást és felbuzdulásában a lapokban közlendő gyűjtési felhívás-



1 tudomány és társadalom

ról döntött. Az elnöklő Jósika Miklós az erdélyi székely dalokra, Toldy Ferenc a Tudós Társasághoz begyűjtött anyagra, Döbrentei Gábor a moldvai magyarok népdalaira hívta fel az előadó figyelmét.¹⁹ Bajza, Vörösmarty, Schedius, Garay János, Vachott Sándor is megtették a maguk javaslatait.

A Kisfaludy Társaság felhívása megjelent a *Regélő Pesti Divatlap* 1844. január 18-i számában. Ebben a Társaság nem csupán a régi, a népszerű, a „köznépi” dalok gyűjtését, beküldését kéri, mint korábban Révai Miklós és Kultsár István tette, hanem az eredetiségre és a szövegűsége is felhívta a munkatársak figyelmét. A felhívást szövegező Erdélyi bizonyára ismerte Jakob Grimm 1815-ben kibocsátott Circular-ját, minthogy a népdalokon kívül a mondák, a mesék, a szóbeli „hagyományok” lejegyzését, beküldését is szorgalmazta.²⁰ Erdélyi még a Kisfaludy Társaság ülésének napján, 1843. december 30-án megírta azt a levelet az Akadémia elnökének, melyet Jósika Miklóssal együtt írt alá s amelyben a „Tekintetes Tudós Társaság” levéltárában létező népdal-gyűjtések átengedését kéri. Ezt a kérelmet az Akadémia 1844. január 2-i „kisülése” tárgyalta először. A döntést sok vita, hosszas tanakodás előzte meg. Némelyek a kérés azonnali teljesítését javasolták, utalva „az Akadémia pénzállapotára”, mások elleneztek, illetve a „nagygyűlés” elé terjesztését indítványozták.²¹ Az ellenzők úgy gondolták, hogy a Tudós Társaságnak kötelessége lenne a népköltési gyűjtemény kiadása.²² Döbrentei Gábor szavait érdemes idéznünk: „Hogy a m. tudós társaság felállása elején mindjárt gyűjtött népdalait a Kisfaludy Társaságnak általadta, azzal kötelességén ada túl s becsületén ejte csorbát.”²³ Végül a „kis gyűlés” ajánlására a XV. „nagy gyűlés” hozzájárult a kérés teljesítéséhez és Döbrentei is átengedte használatra a Petrás Incétől beérkezett moldvai népdalokat.²⁴ (Mindamellett az Akadémián őrzött kézirat-kötegek átadására csupán 1844 decemberében került sor!)

Az Akadémia továbbította a Kisfaludy Társasághoz Fogarasi János azon figyelmeztetését, hogy az újabb gyűjtések során a népdalok zenéjére, dallamára is ügyeljenek. Erre a Társaság késznek mutatkozott és felkérte Fogarasi akadémiai tagot, hogy segítse a hangrendek szerkesztésében.²⁵ Erdélyi már jóval előbb tisztában volt ennek fontosságával. Maga is zeneértő, zenekedvelő ember volt, tagja a pataki kollégium énekkarának, aki már 1842-ben megírta Egressy Béni életrajzát (amit csupán 1852-ben sikerült megjelentetnie).²⁶

Erdélyi János 1845 szeptemberében látott neki a Kisfaludy Társasághoz beérkezett kéziratkötegek rendezéséhez. A kiadás lehetőségei akkor még nem látszottak. A 95 küldemény mintegy 4000 (négyezer) dalának csoportosítása, válogatása mindenekeelőtt a rendezés elveinek tisztázását követelte tőle. Problémafeltáró vázlattal fordult a Kisfaludy Társasághoz, minek nyomán a Társaság szabad kezet adott neki a rendezés, szerkesztés ügyeiben. Magának kellett döntenie a tudományos szövegkiadás, a „népnevelés eszméje” és az esztétikai példatár olykor egymásnak is ellenmondó szempontjairól, azok érvényesítéséről, a kívánatos egyensúly megteremtéséről.²⁷ Hazai példát erre egyedül Székács József szerb népdalok-kötetében talált, külföldről néhány angol, német, francia nyelvű gyűjtemény szempontjai közül meríthetett.²⁸

Erdélyi János Magyar Népköltési Gyűjteménye, a *Magyar Népdalok és Mondák* három kötetének népdalkészlete páratlanul gazdag, összesen 1392 verses szöveget ölel fel. Mind a három kötet előszava kiemeli az Akadémia kezdeményező szerepét, felsorolja, hogy kitől, honnan érkeztek be a lejegyzett szövegek. „Az Akadémiától átvett darabok száma meghaladta az 1000-et; ebből Mindszenty Dániel Zemplén megyei táblabíró



gyűjtése [...] maga vagy 350, K[ecskeméthy] Csapó Dániel 130 darab.”²⁹ Csapó Dániel, mint akadémiai írnok közreműködött már az akadémiai *Tájszótár* (1838) gyűjtési és szerkesztési munkálataiban is. Kicsivel Erdélyi gyűjteménye előtt (1844–45–46-ban) jelent meg *Dalfüzérke* címen három füzet, amelyekben népdalok mellett népies műköltői alkotásokat közölt. Csapó törekvése megfelelt Esztergom és Komárom megye kérésének, Czuczor Gergely és mások népnevelő igényének, szolgálta a népies műdalok (magyar nóta) terjesztését, népszerűsítését. Mindszenty Dániel táblabíró úrnak értékes honismerterő közleményei jelentek meg a Tudományos Gyűjteményben. (Mindketten megérdemelnének egy-egy főiskolai szakdolgozatot.)

A *Népdalok és mondák* II. kötetében Szeberényi Lajos régebben heverő gyűjteményéből, a III. kötetben Rummy Károly György egykori gyűjteményéből származó népdal-szövegek is találhatóak. Utóbbiak kéziratát Rummy Ágoston, az agilis gyűjtő, szervező és publicista fia ajánlotta fel. A beérkezett nagyobb kézirat-kötegekben számos kottával, hangjegyekkel kísért dalszöveg is akadt, de „a hangjegyekkel való közlésről ezúttal le kellett mondania a Kisfaludy Társaságnak.”³⁰ Ezt a megállapítást Horváth János abban a hitben tette, hogy a *Népdalok és mondák* első, mintegy 30 ív terjedelmű kötetét a Társaság „egy nevét elhallgató hazafi” mecénatúrájának köszönhetően tudta megjelentetni. Ebben azonban K. Posonyi Erzsébet és Horváth János is tévedett. T. Erdélyi Ilona derítette ki, hogy Ferenczi Lajos pesti ügyvéd „vállalta mintegy 1800-2000 forintnyi összeg előlegezését” a kötet kiadására. Erről az örömdetes hírről Erdélyi maga számolt be a Kisfaludy Társaság 1845. november 8-i ülésén. Valójában hitelügyletről volt szó. Ferenczi ügyvéd úr az Erdélyinek adott személyes kölcsönrel járult hozzá a kiadói vállalkozás elkezdéséhez. A kölcsön fejében a kötet bevételének egyharmadát kérte. A hitelnyújtó ügyvédet Erdélyi nyerte meg az ügy számára. Megállapodásuk egy példányra fennmaradt Erdélyi János iratai között.³¹ Ennek a történetnek is az a tanulsága, hogy Erdélyi személyes áldozathozatala, hitelképessége és kockázatvállalása nélkül a nagy mű kiadása nem valósulhatott volna meg. Ezért olvasható a *Népdalok és mondák* címlapján, hogy *A Kisfaludy Társaság megbízásából kiadja és szerkeszti Erdélyi János. Pest, 1846, 1847, 1848.* Ezzel a formulával jelent meg Pesten 1851-ben a *Magyar közmondások könyve* is, Erdélyi János másik úttörő alkotása a magyar nép- és nyelvahagyományok köréből. A „kiadja” mindkét esetben szó szerint értendő. Amire nem volt képes sem a Tudós Társaság, sem a szépirodai közösség, azt nemesen és nagyvonalúan oldotta meg egy pórfiúból lett fiatal tudós.

A szabadságharcot követő önkényuralom éveiben, pataki professzorsága idején tudományos munkásságának filozófiai, bölcséleti, esztétikai vonulata erősödött meg. Herder és Hegel eszmevilágának ismerete jelen volt már az 1840-es években kifejtett nyelvészeti, folklorisztikai munkásságában is.³² Korábban is meglevő filozófiai felkészültsége igazából az 1850–60-as években öltött testet maradandó tanulmányokban, teljesedett ki pedagógiai gyakorlatában és elméleti, tudománytörténeti munkásságában. A hegeli esztétikára alapozott előtanulmányai először az *Új Magyar Múzeum* hasábjain, az Akadémia lapjában jelentek meg. Pesti barátaival, író, szerkesztő és tudós társaival levelezés útján tartotta a kapcsolatot. Levelezésének kiadott kötetei arról vallanak, hogy sokat és szívesen levelezett. 1858-ban, amikor újra nyilvánosan működhetett, ismét közgyűlést tarthatott az Akadémia, Erdélyi Jánost az MTA rendes tagjává választották. Székfoglalóját 1859 októberében Apáczai Csere János filozófiai és pedagógiai munkásságáról, az anyanyelven művelt tudomány jelentőségéről tartotta.



1 Tudomány és társadalom

Halálhírét 1868 januárjában Arany János jelentette be az Akadémián, méltatva személyében a költő, a bölcész és a műbíró (a műkritikus) hármas egységét. Emlékbeszédet az Akadémián az a Greguss Ágost tartott róla, akinek írói, pedagógiai, esztétikai törekvései a hazai elődök közül Erdélyi János úttöréséhez álltak legközelebb.³³ Erdélyit a Magyar Tudományos Akadémia magáénak tartotta életében, és magáénak tudja ma is.³⁴

Jegyzetek

¹ R. Várkonyi Ágnes: *A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. A Tudós Társaságtól a Magyar Nemzeti Akadémiáig*. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. Budapest, 1974. 23–26, 34–35. o.

² Uo. 37, 44. o.

³ Tálasi István: *Néprajzi életünk kibontakozása. A magyar népkutatás kézikönyve*. Budapest, 1948. 4–5. o.; Fried István: *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*. Budapest, 1979. 104. o.; *Hasznos Mulatságok 1817*. I. évf., 3. o.

⁴ K. Posonyi Erzsébet: *Erdélyi János és a népköltészet, I–II*. = *Ethnographia*, 1927. XXXVIII. évf. 81–118, 163–192. o.; Ortutay Gyula: *A magyar népköltési gyűjtemények története*. = *Ethnographia*, 1939. L. évf. 230. o.; Uő: *A magyar népköltési gyűjtemények története*. In: *Uő. A nép művészete*. Budapest 1981. 297. o.

⁵ R. Várkonyi Ágnes, i. m. 38. o., Kosáry Domokos: *Társadalomtudományok*. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.), i. m. 53. o.

⁶ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. (Második kiadás) Budapest, 1978. 264. o.

⁷ Viszota Gyula: *Az Akadémia és a népdalgyűjtés*. = *Akadémiai Értesítő*, 1911. 116–118. o.; Horváth János, i. m. 264–265. o.

⁸ *Az Akadémiához beáramló népdal-anyagot nem 1836-ban vette át az akkor alakult Kisfaludy Társaság, mint azt a magyar néprajz tudománytörténete írja*. Vö. Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, 2001. 43. o.

⁹ *Erdélyi János levelezése, I–II. köt., S.a.r. és a jegyzeteket írta: T. Erdélyi Ilona*. Budapest, 1960–62. I. köt. 393. o.; T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János. A múlt magyar tudósai*. Budapest, 1981. 28. o.

¹⁰ Fried István: *A délszláv népköltészet recepciója...*, i. m. 256–257. o.; K. Posonyi Erzsébet, i. m. 109. o.; T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János*, i. m. 77–78. o. Lásd még: Fried István: *Erdélyi János elfelejtett szerb népdalfordításai*. = *Irodalomtörténet*, 1974. LVI. évf. (Új folyam VI.) 1. szám, 522–525. o.

¹¹ Fried István *A délszláv népköltészet recepciója...*, i. m. 185. o.; Szelei István: *Székács József és műve*. Újvidék 1986. 6–7. o.

¹² T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János*, i. m. 32–33. o.

¹³ Kertész Botond (szerk.): *Székács József püspök visszaemlékezései*. Budapest, 2008. 23–26, 106. o.; Paládi-Kovács Attila: *A Tudományos Akadémia és a néprajzi kutatások képviselője, támogatása a 19. században*. Sajtó alatt a Kósa László 70. születésnapját köszöntő kötetben. Debrecen, 2012.

¹⁴ K. Posonyi Erzsébet, i. m. 11. o.



¹⁵ Erdélyi János: Népköltészetéről. In: Uő: *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások*. S.a.r. T. Erdélyi Ilona. Budapest 1991. 101–109. o. T. Erdélyi Ilona és Szatmári István jegyzete: 311. o. A jegyzet közli a *Regélőben* megjelent híradás teljes szövegét. Lásd még Erdélyi János: *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások*, i.m. 6, 74, 78–79. o.

¹⁶ T. Erdélyi Ilona írja, hogy „A negyvenes években, mint az Akadémia Nyelvtudományi Osztályának jegyzője hivatalból is figyelte a nyelvészeti előadásokat...” Erdélyi János: *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások*, i.m. 6. o.

¹⁷ K. Posonyi Erzsébet, i.m. 111. o. Az előadott értekezés, mint töredék, megjelent a *Regélő Pesti Divatlap* 1844. 7. és 9. számában.

¹⁸ T. Erdélyi Ilona: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*. = *Magyar Könyvszemle*, 1974. 90. évf. 1–2. szám, 60. o.; T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János*, i.m. 84–85. o.

¹⁹ Erdélyi János: *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások*, i.m. 221. o.

²⁰ T. Erdélyi Ilona: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, i.m. 61; Erdélyi János: *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások*, i.m. 220. o.

²¹ Viszota Gyula, i.m. 119. o. Szó szerint közli a *Kisfaludy Társág levelét és az akadémiai kézíratos népdalgyűjtemény születésének történetét*.

²² *Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1843–1844*. 25–26. o.

²³ *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1914. 462. o.

²⁴ *Egyedül a moldvai csángó szövegek kerültek a gyűjteménybe „a vidék szerinti kiejtés figyelembe vételével.”* K. Posonyi Erzsébet, i.m. 180, 188. o.; Erdélyi János: *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások*, i.m. 228, 346. o.

²⁵ K. Posonyi Erzsébet, i.m. 179–180. o.; Horváth János, i.m. 266. o.

²⁶ Versényi György: *Erdélyi János emlékezete*. = *Ethnographia*, 1914. XXV. évf. 275. o.; Viszota Gyula, i.m. 119. o.

²⁷ T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János*, i.m. 94–95. o.

²⁸ Székács József: *Szerb népdalok és hősregék*. Pest, 1836. A magyar népdalt érintő kötetekhez lásd még: Rummy Károly György: *Ungarische Volkspoesie*. Wien, 1828; John Bowring: *Poetry of the Magyars*. London, 1830.

²⁹ Horváth János, i.m. 267. o.

³⁰ Uo. 267–268. o.

³¹ T. Erdélyi Ilona: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, i.m. 68. o. Közli a szerződés teljes szövegét.

³² Versényi György, i.m. 278. o.; Pukánszky Béla: *Herder hazánkban, I. Herder és a népi-es irány*. Budapest, 1918. I. köt. 48–49. 52, 59. o.; K. Posonyi Erzsébet, i.m. 116, 167. o.

³³ Markó László: *Erdélyi János*. In: Glatz Ferenc (főszerk.) *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002. I–III*. Budapest, 2003. I. köt. 301–302. o. Az akadémikusokról kiadott életrajzi lexikon Erdélyi Jánost bemutató szócikke sajnos több ponton téves adatokat tartalmaz. Tévesen nevezi szülőhelyének az erdélyi Kiskapust a zempléni Kiskapos helyett. Hibásan teszi meg a *Nemzeti iparunk (Pest, 1843)* címen megjelent könyv szerzőjének. *Titkársága a Kisfaludy Társaságban nem tartott 1860-ig, csupán 1849-ig*. 1842. nov. 30-án *Népköltészetéről* címen tartott székfoglalója nem a *Tudós Társaságban*, hanem a *Kisfaludy Társaságban* hangzott el.

³⁴ *Elhangzott előadásként* 2014. április 10-én Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Erdélyi János születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésén.



Szabadsfalvi József

Pauler Tivadar, az észjogtudomány utolsó nagy alakja

A magyar észjogi gondolkodás utolsó kiemelkedő alakjának tekinthető Pauler Tivadar (1816–1886) az 1840-es évek elejétől megjelent – tudatosan magyar nyelven írt – műveivel egy bő évtized alatt, a század közepére, a hazai jogbölcseleti gondolkodás doyenjévé vált.¹ A kortárs Kautz Gyula ekképp jellemzi Pauler jogtudósi jelentőségét: „Mint jogphilosoph, Pauler híve és követője a Kantianismusnak, mint amely ez időtájban hazánkban főleg a jogtudósok körében uralomnak örvendő bölcseleti rendszere volt, s így a nagy königsbergi bölcstől megalapított azon ész- vagy természetjogi iskolának, amely a subjectiv-rationalistikai rendszerből indulva ki, egy minden pozitív törvényhozási határozmányoktól független s önmagában álló észjognak (mint az ember s életviszonyai természetében gyökerező s az ész által fölismerhető jogszabályok foglatának) létezését vitatja; s olybá tünteti azt fel, mint amelynek elvei és igazságai a köz- és a társadalmi élet alakításában és fejlesztésében irányadókul is elfogadandók.”²

Pauler a neoabszolutizmus, majd a kiegyezés első két évtizedének meghatározó jogtudósa 1816. április 9-én született Budán.³ Középiskolai tanulmányait a budai egyetemi gimnáziumban végezte. Ezt követően bölcseleti, majd jogi tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen. 1836-ban szerzett jogi doktorátust. 1838-ban a zágrábi magyar királyi jogakadémián az észjog és a magyar közjog rendes tanárának nevezték ki. 1845-ben Zágráb megye táblabírájává választották. 1847 végén – kérelmére – a győri királyi jogakadémiára helyezték át. 1848. augusztus 1-én – Virozsil Antal nyugdíjaztatását követően – Eötvös József nevezte ki a pesti egyetemre a „természeti- és közjog” tanszékre rendes tanárnak. Az 1848/49-es tanévben a szabadságharc eseményei miatt oktató tevékenységét nem kezdhette meg. A szabadságharc leverése után, mint „helyettes tanár”, csökkentett fizetéssel folytathatta munkáját, mivel az osztrák kormány a korábban nyugalmazott tanárokat visszahelyezte katedráikra. 1850-ben Toldy Ferencsel közösen megalapította az *Új Magyar Múzeum* című tudományos folyóiratot. 1852-ben nevezték ki ismét az „ész- és büntetőjog” rendes tanárává. Az 1850-es években az észjog és büntetőjogi fő tárgyak mellett előadta a „jog- és államtudományi encyclopaediát” és a nemzetközi jogot. Az egykori visszaemlékező ekképp jellemzi Pauler egyetemi előadói képességét. „Kitűnő szónokias előadásait, melyeket mindig könyv nélkül tartott, fennkölt eszméivel, széles irodalmi ismerettel párosult világos felfogásával, kritikai eszének győzelmes dialektikájával, az egymással ellentétes tanok finom árnyalati különbségeinek feltüntetésével, az ellenérvek közötti eszmeharc kiegyenlítésére vezető irány kijelölésével oly vonzóvá tette, hogy hallgató-termében a lebilincselte figyelemnek mindenkor csak egy tárgya volt, t. i. az, ami körül forgott előadása; a legnehezebbnek s legszárazabbnak látszó tanok megoldásába is bű-bájt tudott varázsolni s midőn látta, hogy valamely bonyolult kérdés



megfejtésében a figyelem már kifáradt, annak felelevenítésére egy-egy gyakorlati példát hozott fel illusztrálásul.⁴ Az 1860/61-es és az 1865/66-os tanévben a pesti egyetem jog- és államtudományi karának dékánjává választották. Első dékánusa után az 1861/62-es tanévben az egyetem rektoraként tevékenykedett.

A Magyar Tudományos Akadémia 1845-ben levelező, majd 1858-ban rendes tagjainak sorába emelte, 1876-tól igazgató, 1885-től tiszteleti tag. 1878-ban az akadémia második osztályának ideiglenes, egy év múlva rendes elnökévé választották. 1880-ban a tudós társaság másodelnöki teendőivel bízták meg. 1871-ben, Eötvös József halálát követően, rövid ideig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1872–75-ben és 1878-tól haláláig igazságügyi miniszterként tevékenykedett. Megbízatása alatt jelentős kodifikációs tevékenység folyt a minisztériumban, amelynek legismertebb eredménye a Csemeghi-kódex megalkotása volt. 1869-től kezdődően hat alkalommal választották meg országgyűlési képviselőnek. 1886. április 30-án hetven éves korában hunyt el Budapesten. Temetése az uralkodó, Ferenc József jelenlétében zajlott.

Legjelentősebb művei sorában elsőként *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota* című írása érdemel említést, mely – az akkori legjelentősebb tudományos periodikában – a *Tudománytárban* jelent meg 1842 és 1843 folyamán hét részletben.⁵ E munkájában – hasonlóan Csatskó Imréhez, a korszak jeles jogfilozófusához – az észjog (jogbölcselet) tudományát a „gyakorlati bölcsezet” egyik fő részének nevezi, amely az európai társadalmak jogéletére, különösen köz- és magánjogviszonyaira, valamint a büntetőjogi szabályozásra gyakorol döntő hatást. Pauler e korai munkájában az „észjogtan” történetét mutatja be a görög filozófiai gondolkodástól a kortárs európai és hazai jogbölcseleti áramlatokig. Dolgozata bevezetőjében – a kanti filozófiára alapozottan – egyértelművé teszi élete végéig vallott elméleti álláspontját. Így a minden pozitív törvényhozástól független és önmagában létező észjogról megállapítja, hogy „vannak örökös és szent igazságok, melyeket az ész természetszülte hatalmas szózata socialis viszonyaink zsinórmértékéül kiszabott.”⁶ Elméletörténeti áttekintésében Kant kapcsán említi meg az „akard az erkölcsi jót” gyakorlati „észfőtörvényt”, mint ész posztulátumot, mely kiindulópontját képezi az erkölcs- és jogfilozófiai vizsgálódásoknak.⁷ E történeti áttekintést ismétli meg némileg kibővítve az egy évtizeddel később, 1852-ben megjelent *Bevezetés az észjogtanba* című könyvében, illetve annak későbbi, bővített kiadásaiban.⁸

Korai művei között kiemelésre érdemes a szabadságharc bukását követően 1851-ben – a mellőzöttség időszakában – megjelent *Jog és államtudományok encyclopaediája* című tankönyve, amellyel a hazai jogi felsőoktatásban egy új, propedeutikai jellegű stúdiumot alapozott meg.⁹ A tanulmányait megkezdő joghallgatók számára írott, négy kiadást megérő munkájában az „észjog- vagy bölcseleti jogtan” jellemzésekként kiemeli, hogy „az ember és életviszonyai természetén gyökerező, az ész által megismerhető jogszabályok rendszeres előadása”, melynek tárgyát a társadalmi lét nélkülözhetetlen, az ész örök elvein nyugvó törvények képezik.¹⁰ Az észjog fő forrása a „józan ész”, mint az emberi cselekvés „természetszülte szabályozója”, melyhez segédforrásként társulnak az emberi ösztönök, a jogérület és a jogintézményekben benne rejlő jogelvek.¹¹ Érdemes itt utalni a történeti jogi iskola jogfelfogásának Pauler érvelésében megfigyelhető hatására. Egy későbbi munkájában az észjog „mellékforrásaként” nevesíti az ez idő tájt Magyarországon is jelentős hatású – Burke, Hugo, Savigny stb. fémjelzte – „történeti jogiskola” ál-



1 tudomány és társadalom

tal elsődlegesnek tekintett, a józan ésszel összhangban lévő nemzeti „jogintézetekben” megnyilvánuló és a múlt hagyományából táplálkozó elveket, mint a népbölcselet folyamányait.¹²

A későbbi műveiben alkalmazott tudományos módszerével és írásmódjával már e könyvében is szembesülünk. Mindezt Schnierer Aladár – Pauler tanszéki utóda – a következőképpen jellemezte: „...Pauler azon volt, hogy tudományos tantételeit rövid, tömött szakaszokban foglalja össze; ellentétben az újabb időben lábrakapott üres, essai-szerű dagályossággal, a fősúlyt a fogalmak praecis meghatározására helyezé, amiben őt azon helyes meggyőződés vezérelte, hogy az eszmék állandósítására az exact fogalommeghatározás múlhatatlanul szükséges.”¹³ Megállapításait, illetve az általa használt fogalmakat és definíciókat igen alapos és részletes szakirodalmi hivatkozásokkal kísérve, akár az ő nézeteitől eltérő megközelítések rövid részletezésével tette még meggyőzőbbé. Az sem véletlen, hogy a 19. század második felében megjelent legtöbb jogbölcseleti munka a szakirodalmi citációk tekintetében, illetve az elmélettörténeti áttekintésekben Pauler műveiből merített, illetve azt jelölte meg forrásként.¹⁴

Pauler 1854-ben tette közzé – a *Bevezetés az észjogtanba* folytatásaként – *Észjogi alap-tan*¹⁵ címmel először, majd később 1864-ben észjogi bevezetésével közös kiadásban megjelent *Észjogi előtan*¹⁶ című monográfiában ismételten az észjog általános tanait bemutató saját jogbölcseleti felfogását.¹⁷ A méltató Finkey Ferenc szerint Pauler műve „kétségtelenül a legbecesebb munkája a magyar észjogi iskolának.”¹⁸ A mű bevezetőjének előszavában Pauler belső meggyőződésként vallja, hogy „léteznek az ész által megismerhető örök érvényességű változatlan jogelvek, melyek minden társadalomnak sarokköveit alkotják...”¹⁹ Az észjog kifejezés – bár már a 18. század harmadik évtizedétől ismeretes fogalom (Adam Friedrich Glafey, 1723) – Kant óta használatos, bevett terminus, mely a szerző fogalomhasználatával élve a jogbölcselet „ésszeres irányát” jelöli. Mint tudományos diszciplína, az észjogtan feladata, hogy az emberi természetben gyökerező, az „ész által megismerhető”, a társadalmi együttélés általános és szükségszerű feltételeit alkotó elveket és szabályokat föltárja és bemutassa.²⁰ Az észjogtan mindezt két vonatkozásban képes megtenni, amit a diszciplína két fő részének nevez. Míg az „általános”, vagy „tisztá” észjogtan, melyet helyesebb „jogalaptannak” nevezni – de egyesek már ez idő tájt is hívták „a jog metaphysikájának” – a „jog általános elveit és sarkigazságait” tárgyalja, addig a „különös” vagy „alkalmazott” észjogtan mindezeket a társadalmi viszonyokra alkalmazva vizsgálja. Utóbbit – a korábról jól ismert tipizálás alapján – magán- és köz(nyilván) jogra osztja, amelynek nemcsak elméleti, hanem gyakorlati fontosságot is tulajdonít.²¹

Tudomány-rendszer-tani fejtegetéseiben az észjogtan és jogbölcselet viszonyáról megállapítja, hogy az utóbbi a tágabb fogalom, mivel magában foglalja a „tétéles jog bölcseletét” is. Csatskóhoz hasonlóan az észjogtant, mint jogtant a „gyakorlati bölcselet” egyik ágának nevezi (az erkölcs- és vallástan mellett), mely a tétéles jogtudományok és az államtudományok művelésének alapját képezi. A jog- és erkölcsstan szoros kapcsolatáról megállapítja, hogy „egymást kiegészítve (...) az észből származtatja elveit, az ember szabad cselekményeire vonatkozik, és az ész törvényhozásának létesítésére törekszik.”²² A két tudományterület különbségét az ismert kanti érvelésre alapozva – a vizsgált törvények különbségére hivatkozva – tisztázza: míg az erkölcsi törvény a belső szabadság szabályaként az ember minden fajta cselekvésének összhangját teremti meg saját méltóságával és lelkiismeretével, minden külső befolyás kizárásával, addig a jogi



törvény a külső szabadság nélkülözhetetlen szabályaként az ember külső cselekvését igyekszik összhangba hozni a „társadalmi szabadság rendjével”.

A tételes jog és az észjog viszonyát több vonatkozásban is vizsgálja. A különbségek tekintetében megállapítja, hogy míg a tételes jog „változó, részletes, és történeti tényeken alapuló”, addig az észjog elvei „általánosak, egyetemesek, változhatatlanok”.²³ Mindazonáltal tisztában van azzal, hogy „az észjog elvei az észnek csak posztulátumai, míg a tételes jogban nem nyerik kötelező elismerésüket”; önmagukban pedig csak ott alkalmazhatók ahol „a jogállapot fenntartására és valószínűsítésére szervezett társadalmi intézmények nincsenek, vagy azok kötelezései meglazultak, felbomlottak.”²⁴ Az észjog fő elvét a Kant tanait követők szellemében, mint alaki elvet kívánja meghatározni. Az emberi érdekek és célok sokfélesége nem teszi lehetővé, hogy valamely materiális jellegű céltartalmat tulajdoníthatnánk azoknak. Be kell látni, hogy csupán az emberi szabadság külvilágban megnyilvánuló formáit szabályozzuk. Ekképpen „ésszerűleg igazságos” cselekvési szabálynak csak az tekinthető, mely „a külső szabadság általános irányelveként elfogadva, az emberek, mint öncélú lények (személyek) társas együttlétének lehetőségével össze nem ütközik.”²⁵

Pauler tudománytörténeti jelentőségének további bizonyítéka, hogy már az 1854-ben kifejtett „jogalaptana” az észjogi tételeken túl részletesen szól általános jogdogmatikai kérdésekről, így a jogviszonyok fogalmáról, alkatelemeiről, tárgyalja a jogok alanyait, tárgyát, továbbá értekezik a jogok megszerzéséről, gyakorlásáról, összeütközéséről, megsértéséről, a jogok érvényesítéséről és megszűnéséről, amelyek a pozitivisták nézőpontjából erőteljes akceptálásáról árulkodnak.²⁶ Más helyütt erről így szól: „Az észjognak egyáltalában nem lehet feladata a tételes jogot mellőzhetővé tenni...”²⁷ Így az sem meglepő, hogy a jog érvényesítése kapcsán a „fizikai erő alkalmazásáról” beszél, mely „kényszer által történhetik”. A kényszer ugyan nem a jog alapja, csupán folyománya, de az ember „gyarlóságai”, illetve „rossz akarata” nem nélkülözheti azt. Minden jog kényszerítési felhatalmazással jár együtt, vagyis „kényszerjognak” tekintendő.²⁸

Noha Pauler az észjog fogalma, fő elve és az ehhez kapcsolódó kérdések meghatározásában alapvetően Kant rendszerét követte, mégsem volt e rendszernek kritikátlan követője. Az egyes jogbölcseleti felfogások kifejtése kapcsán, ellentéteinek megfogalmazása mellett, a vizsgált elméletek általa helytálló tételeit elismerve saját koncepciójába is beépítette. Így találkozhattunk alkalmanként Ahrens, Stahl, Haller, sőt Hegel gondolatainak helyesítő értékelésével.

A 19. század 40-es éveitől Pauler munkássága révén tanúi lehetünk a magyar jogbölcseleti gondolkodás önálló sodásának első jelentős kísérletével, amelyet egyben a – Nyugat-Európában ekkor már egyre inkább hegemon szerepbe kerülő – jogpozitivismus irányába tett lépésnek is tekinthetünk. Jogszemléletének további sajátossága, hogy megpróbálta a kanti észjogi alapokat összeegyeztetni a történeti és nemzeti tradíciókat előtérbe helyező történeti jogi iskola szemléletmódjával. Mindezekre jó példa a század 60-as éveinek közepén két kötetben megjelent *Büntető jogtan*²⁹ című műve, amit sokan élete fő művének tekintenek, amely révén a hazai büntetőjog-tudományt a nyugati tudományosság és szakirodalom színvonalára emelte.³⁰ A három kiadást is megért monográfia elsősorban a joggyakorlatra való hatását emelik ki. A munka jelentőségét Angyal Pál a következőképpen jellemzi: „Pauler Büntetőjogtana a kor irodalmában a legtökéletesebb munkálat, mely nemcsak mint tankönyv, hanem a Btk életbelépéséig úgyszólván kódexet pótol.”³¹ A



1 tudomány és társadalom

korabeli büntető-igazságszolgáltatás nemcsak állandóan figyelembe vette és hivatkozott rá, lényegében törvénykönyvként használta. E mellett a művet az első modern magyar nyelvű büntetőjogi tankönyvnek is tekinthetjük, amely az élenjáró külföldi szakirodalomra alapozottan tekintette át a büntetőjog-tudomány eredményeit. Büntetőjog-bölcseleti elveit az uralkodó „felvilágosodott humanizmus” és a haladás eszméi jellemzik. A büntetés alapját a polgári igazságosság és a jogrend fenntartásának szükségességéből vezeti le. A későbbiekben teljes szakmai, majd politikusi súlyával támogatta a hazai büntetőjog-kodifikációs munkálatokat.

Egykori professzor társa szerint „[t]udományos irányára nézve Pauler a büntetőjog terén is a bölcseleti iskola híve maradt, de nem túlzott követője; teljesen méltányolta a történelmi előzmények fontosságát, a nemzeti sajtóságok döntő befolyását a társadalmi életre, s az azt szabályozó jogintézményekre.”³² Vagyis az észjogi szemléletmód mellett tetten érhető a történelmi jogi iskola és részben az ez idő tájt az angol és német jogtudományban egyre jelentősebbé váló „modern tételes jogbölcseleti iskola” hatása.³³ Jogpozitivizmusának „gyakorlati” eredményei közül mindenképpen említésre méltó az igazságügyi minisztersége idején folyó jelentős kodifikációs munkálatokban való részvétele, továbbá a büntetőjog művelésében elért további eredményei.³⁴

Alkotó tevékenységének jó összefoglalását adja fél évszázad távlatából az egykori visszaemlékező: „Munkásságának három fókusza: Egyetem, az Akadémia és az Országháza. Kiváló tehetségével egyaránt szolgálta a tudományos kutatást, a tanítást és a politikai közéletet, nagyszerű harmóniába egyesítve mindezeket. A tudóst és tanárt sohasem nyomta el a politikus; mint politikus viszont nem vált légüres elméletek hirdetőjévé, hanem gyakorlati alkotásaiban hasznosította páratlan tudását és ismereteit. Innen van, hogy mint tudós és tanár mérhetetlen hatással volt korának gyakorlati jogéletére, mint miniszter és politikus pedig sohasem tévesztette szem elől magasztos eszméit, és távol tartotta magát a pártpolitikai marakodás vásári világától.”³⁵

Érdekes végül egykori professzortársa, Kautz Gyula emlékbeszédéből idézni, aki a pauleri életművet a „kortárs” elméletek sorában így helyezi el: „Egészében véve Pauler, bár észjogi munkáit egy kimerítő egészletes rendszerré alakítani, s az összes magán- és államjogot azokba belefoglalni idővel és alkalommal nem bírt: mint jogphilosoph valamennyi elődjénél: Szilágyinál és Szeremleinél, Csatskónál és Virozsilnál, Szontaghnál és Vandránknál stb. magasabban áll; hatás és befolyás tekintetében pedig (...) az említetteket messze maga mögött hagyta.”³⁶ E megállapítást csak azzal egészíthetjük ki, hogy a „kimerítő” rendszer kidolgozását végső soron szerteágazó érdeklődése és közéleti-politikai szerepvállalása akadályozta meg.

Jegyzetek

¹ „Pauler az utolsó nagy észjogász magyar földön.” (Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945. 44. o.*)

² Kautz Gyula: *Emlékbeszéd Pauler Tivadar akadémiai másodelnök felett. In: M. Tud. Akadémia Évkönyve. XVII. köt. 5. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1887. 28. o.*

³ *Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Kautz Gyula, i.m. 21–39. o.; Máté Sándor:*



Pauler élete és művei. Klny. a „Figyelő” XXIII. kötetéből. Rudnyánszky, Budapest, 1887.; Schnierer Aladár: Emlékezés dr. Pauler Tivadar felett. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1887.; Finkey Ferenc: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története. Grill, Budapest, 1908. 193–195. o.; Rácz György: Pauler Tivadar (1816–1886) In: Jogi professzorok emlékezete. Sárkány-nyomda, Budapest, 1935. 44–51. o.; Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. 391–392. o.; Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 205–208. o.; Szilágyi Péter: Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXVI. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1984. 112–115. o.; Samu Mihály – Szilágyi Péter: Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön. In: Horváth Pál (szerk.): Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1985. 320–325. o.; Pokol Béla: A XIX. századi magyar jogelmélet. = Jogtudományi Közlöny, LIII. évf. (1998) 7–8. szám, 288. o.; P. Miklós Tamás: Adalékok Pauler Tivadar (1816–1886) pályafutásához. = Comitatus. Önkormányzati szemle (A Megyei Önkormányzatok Országos Szövetségének folyóirata), VIII. évf. (1998) 3. szám, 62–70. o; Mezei Péter: A bírák szerepe a jogrendszerben – Száz év magyar jogelméleti gondolkodóinak felfogásában. = Jogelméleti Szemle, 2003. évf. 1. szám, (<http://jesz.ajk.elte.hu/mezei13.html>); Koi Gyula: Adalékok 1800 utáni jogirodalmi könyvkiadásunkhoz. Könyvészetileg ismeretlen nyomtatványok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Könyvtárában, valamint az ELTE Egyetemi Levéltárában. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Tom. XLII. ann. Budapest, 2005. 262–263. o.; Estók József: A magyar börtönügy arcképcsarnoka: Pauler Tivadar (1816–1886) = Börtönügyi Szemle, XXVIII. évf. (2009) 4. szám, 69–74. o.; Szabadfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 48–54. o.

⁴ Máté Sándor, i.m. 3. o.

⁵ Pauler Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapotja. = Tudománytár (Új folyam), VI. évf. (1842) 12. köt. 12. füz. 351–371. o. (1. rész); VII. évf. (1843) 13. köt. 3. füz. 188–194. o. (2. rész); 13. köt. 4. füz. 233–254. o. (3. rész); 14. köt. 7. füz. 26–49. o. (4. rész); 14. köt. 8. füz. 77–94. o. (5. rész); 14. köt. 9. füz. 147–163. o. (6. rész); 14. köt. 10. füz. 208–215. o. (7. rész).

⁶ Uo. (1. rész) 352. o.

⁷ Uo. (4. rész) 28. o.

⁸ Pauler Tivadar: Bevezetés az észjogtanba. Emich, Pest, 1852.

⁹ Pauler Tivadar: Jog és államtudományok encyclopaediája. Emich, Pest, 1851, 1862², 1865³, 1871⁴.

¹⁰ Uo. (Harmadik kiadás) 32. o.

¹¹ Uo. 33. o.

¹² Vö.: Pauler Tivadar: Észjogi előtan. (A szerző észjogi bevezetése és alaptana) Athenaeum, Pest, 1873. 31–32. o.

¹³ Schnierer Aladár, i.m. 23. o.



¹⁴ Említésre méltó, hogy a pesti jogi karon 1873-ban a „jogtudori” cím elnyeréséhez a Pauler által oktatott és képviselt észjogi tételből vizsgáztak a joghallgatók. Vö.: Tételek az összes jog- és államtudományokból, melyeket a pesti M. Kir. Tudom. Egyetemen kiállított szigorlatok után a jogtudori rang elnyerése végett 1873. július hó 11-én déli 11 órakor nyilvános vitatkozás alá bocsát Hampel József. Athenaeum, Budapest, 1873. 3. o.

¹⁵ Pauler Tivadar: Észjogi alaptan. Pest, 1854.

¹⁶ Pauler Tivadar: Észjogi előtan. (A szerző észjogi bevezetése és alaptana) Athenaeum, Pest, 1864², 1873³.

¹⁷ Egyéb jelentősebb jogbölcseleti tárgyú művei: A végszükség joga. = Új Magyar Múzeum, III. évf. (1853) 10. füz. 469–478. o.; Az elévülés észjogi alapja. (Székközlőolvasó olvasta oct. 10. 1859.) = M. Akad. Értesítő, 1859. évf. III. köt. 65–98. o.; Az álladalom jogalapjáról. (Székközlőolvasó értekezett máj. 18. 1846.) = M. Akad. Évkönyv, VIII. köt. 1860. 30–62. o.; Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1878.

¹⁸ Finkey Ferenc, i.m. 193. o.

¹⁹ Pauler Tivadar: Bevezetés az észjogtanba, i.m. [1873] IV. o.

²⁰ „A természeti vagy észjogtan az ember és életviszonyai természetén gyökerező, az ész által megismerhető jogszabályoknak rendszeres előadása.” (Pauler Tivadar: Észjogi előtan, i.m. [1873] 6. o.)

²¹ Vö. uo. 6–15. o.

²² Uo. 16. o.

²³ Uo. 23. o.

²⁴ Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, i.m. 309. o.

²⁵ Pauler Tivadar: Észjogi előtan, i.m. [1873] 247–248. o.

²⁶ Vö. Pauler Tivadar: Észjogi alaptan, i.m. 52–84. o.

²⁷ Pauler Tivadar: Az elévülés észjogi alapja, i.m. 89. o.

²⁸ Uo. 15. o.

²⁹ Pauler Tivadar: Büntető jogtan. I–II. köt. Pfeiffer, Pest, 1864–65, 1869–1870², 1872–1873³.

³⁰ Kautz Gyula, i.m. 29. o.

³¹ Idézi: Rácz György, i.m. 48. o.

³² Schnierer Aladár, i.m. 34. o.

³³ Vö. Szabadfalvi József: Adalékok a magyar „tétéles jogbölcseleti iskola” történetéhez. In: Emlékkönyv dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. LXXIII. Fasc. 1–64. Szeged, 2010. 819–831. o.

³⁴ Főbb műveinek sorába tartozik még alma matere történetét feldolgozó két kötetes terjedelmes monográfiája: Vö. Pauler Tivadar: A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története. I–II. köt. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1880.

³⁵ Rácz György, i.m. 51. o.

³⁶ Kautz Gyula, i.m. 29. o.



Jakó János – Karasszon Dénes

A sárospataki iskolakórház és a 20. század kiemelkedő iskolaorvosa, Jakó János

A középkor iskolarendszerét az újkor igényeinek megfelelően átalakító protestáns iskola-reform élén hazánkban egy orvos, Balsaráti Vitus János (1529–1575) állt. Az ő nevéhez fűződik a wittenbergi oktatási módszer bevezetése és meghonosítása, és ugyancsak ő fejlesztette az indulásakor (1531) még csupán triviális, alsóbbrendű pataki iskolát a lel-készképzés jogával is felruházott Collegiummá. Orvosdoktori oklevelének megszerzése (1558, Bologna) után Rómába került, ahol – protestáns létére – hat hónapig IV. Pál udvari orvosaként is tevékenykedett. 1560-ban kapta meg támogatója, Perényi Gábor hazahí-vó üzenetét, s így lett Magyarország egyik leggazdagabb reneszánsz főúrnak orvosa, egyszersmind a Sárospataki Kollégium tanára, majd egykori tanítómestere, az iskolaala-pító Kopácsi István javaslatára a Kollégium rektorhelyettese. Perényi halála (1567) után orvosi pályáját a papi hivatallal kapcsolta össze, 1571-ben Liszka lelkésze lett. Onnan hívták meg a pataki iskola élére, majd rövidesen a pataki regisztrátus is meghívta pap-jának. Patakon a tanulókat hetente egyszer megvizsgálta, ezért őt tekinthetjük hazánk-ban az iskola-egészségügy kezdeményezőjének. A hírneves brassói orvosdoktor, Kyr Pál *Sanitatis studium* című könyvét is felhasználva megszervezte az orvosi pályára készülő, felsőbb osztályokban tanulók részére „az orvosi ismeretekre való” felkészítést. Módszerét a wittenbergi oktatásmódról a heidelbergire történő áttérést szervező sárospataki orvos, Csanaki Máté (1595–1635) is megtartotta, aki az orvosdoktori fokozatot 1628-ban nyerte el Padovában. Egy év múltával Patakon tanár lett, munkájával komoly befolyást gyako-rolva az iskola és a tanítási rendszer fejlődésére.

Hazánk első kinevezett iskolaorvosa Tóth-Pápay Mihály (1754–1831), a Sárospataki Református Kollégium tanár-orvosa volt. Ő készítette 1794-ben hazánkban a legelső iskolaorvosi jelentést. Orvosi diplomáját 1791-ben Bécsben szerezte, majd nem sokkal később „a sárospataki ref. Collegium orvosává és nevelési felügyelőjévé választott”. Mint az iskola tanár-orvosa, nemcsak oktatott (filológiát, filozófiát és teológiát, 1796-tól egészségtant, természetrajzot és pedagógiát), hanem az iskola orvosaként a diákokat ténylegesen kezelte is. Orvosi működésével kapcsolatosak azok a kezdeményezések, amelyek egy iskolai kórház létesítését és a beteg tanulók ingyenes orvosi ellátásának a megvalósítását célozták.

Az iskola-egészségügyet ápolta és fejlesztette tovább Soltész János (1809–1878). Pes-ten szerzett orvosi oklevelet 1834-ben. Még ugyanebben az évben meghívták Patak-
ra és lett a Kollégium iskolaorvosa és természetrajz tanára. *Egészségtan elemi iskolák számára* és *Egészségtan népiskolák számára* című könyvét a Tiszánineni Református Egyházkerület iskoláiban kötelező tankönyvként vezették be. A *Népszerű orvostan (Me-dicina popularis)*. *Miveltebb, nem orvosok számára* címmel 1851-ben kiadott könyvével



1 tudomány és társadalom

az egészségügyi felvilágosításnak is apostolává vált. Ő készítette el 1841-ben hazánk első iskolakórházának a tervét is, ami azonban pénz hiányában nem valósulhatott meg. Raisz Gedeon (1840–1908) orvosi diplomáját Pesten szerezte 1862-ben, 1863-tól 1869-ig volt pataki iskolaorvos. Legnagyobb érdeme, hogy a régóta tervezett kórházat létrehozta, majd kezdeményezésére rövidesen megalakult a Főiskolai Betegsegélyző Egylet is. 1863-ban a Főiskola gimnáziumának egyik régi termében hat „fanyoszolyával” és néhány egyszerű bútordarabbal berendezett betegszobát nyitott, ezzel megvetette az iskolakórház alapjait. A korabeli szóhasználat szerinti „kórda” igen szerény körülmények között kezdte meg működését, az ágynemű szalmazsákból, szalmapárnából és lópokrócból állott, a betegeket Raisz doktor felügyelete mellett diáktársaik ápolták. A Főiskolai Betegsegélyző Egylet alapvető célja és feladata az volt, hogy intézményes gondoskodás történjék a tanulók kórházi ápolásának és ételmezésének anyagi fedezetéről.

Országunk első iskolakórháza Kun Zoltán (1848–1933) csaknem hat évtizedes iskolaorvosi működése idején jelentős további fejlődésnek indult. Orvosi diplomáját 1871-ben szerezte Pesten, 1873-ban nevezték ki a Kollégium iskolaorvosának. Neki köszönhető, hogy a kórház 1875-ben egy addig tanári lakásoknak használt önálló épületbe költözött, 1878-ban megnagyobbították, újabb betegszobákat és fürdőszobát alakítottak ki, 1886-ban külön kórtermet létesítettek a ragályos betegek részére, ezzel a kórház 14 ágyas lett. A szakavatott vöröskeresztes ápolónő állandóan a kórházban lakott. 1890-ben az orvos lakása és a kórház között telefon összeköttetést hoztak létre, amelyet később kiterjesztettek a gyógyszerterarra is. 1900-ban újjáépítették a fürdőberendezést, miután a kórházat már korábban vízvezetékkel szerelték fel. Az első világháború után további fejlesztésekre nyílt lehetőség. A kórház 1926-ban már 18 ágygal rendelkezett. 1930-ban modernizálták a fürdőt, rádióval látták el a kórtermeket.

Kun Zoltán egészségügytanárként jelentős pedagógiai munkát is végzett. Kinevezésétől kezdve megszakítás nélkül adta elő a teológusoknak (és amíg működött, 1921-ig, a jogakadémián) az első félévben a közegészségtant, a második félévben a törvénytudományt, heti 2-2 órában, s 1900 óta a gimnázium VII. és VIII. osztályának heti 2-2 órában az egészségügyet. Sokoldalú tevékenységét számos nyomtatásban megjelent munkája is jelzi.

A betegápolás és gyógyítás mellett egyre nagyobb jelentőségre tett szert a Kollégium életében az egészségnevelés. 1858-ban tágas „testgyakordá”-t, tornaszerekkel felszerelt helyiséget létesítettek, és az első és a második osztályosok számára a tornát heti 2-2 órában kötelezővé tették. 1863-ban uszodát építettek a Bodrogon. A ma is meglévő „tornacsarnok” 1878-ban épült fel. 1859-ben Mudrány András alapítványából megnyílt a Tápiótelek, más néven a Konviktus, amely szakszerű vezetés és iskolaorvosi felügyelet mellett a Kollégium tanulóifjúságának egészséges étkeztetését szolgálta.

A Betegsegélyző Egylet, mint önálló szervezet, Kun Zoltán nyugalomba vonulásával megszűnt. 1932-től a főiskola vette át az Egylet ügyvitelét, s e feladatra kineveztek egy bizottságot, amely a Kollégium diákjainak egészségvédelméről gondoskodott. A bizottság tagjai az akadémia és a gimnázium igazgatói, az iskola orvosa, valamint a diákság vezetője, a szénior lett.

Jakó János, az új iskolaorvos, 1932. szeptember 27-én pályázta meg a Kun Zoltán nyugdíjazása folytán megüresedett iskolaorvosi állást, amelyet kilenc pályázó közül nyert el, s választották meg 1932. november 1-jén iskolaorvosnak. Ki is volt Jakó János? Nem titok,



hogy a jelen közlemény első szerzőjének édesapjáról, egyszersmind a második szerző iskolaorvosáról és egészségtan tanáráról van szó. Nagyváradon született 1904. július 10-én, édesapja bíró volt. 1928-ban avatták orvosdoktorrá a debreceni Tisza István Tudományegyetem Orvostudományi Karán. A diploma elnyerése után Gyulán dolgozott, az állami kórház különböző osztályain (belgyógyászati, tüdőbeteg, sebészeti, szemészeti, bőrgyógyászati, végül az elme- és idegosztályon) orvos gyakornokként, később segédorvosként, majd alorvosként.

Érdeemes áttekinteni a főiskola által 1932-ben kiírt pályázat feltételeit a pályázó orvosokról és a pályázatok elbírálásának a menetéről, hogy fogalmat alkothassunk a sárospataki iskolaorvossal szemben támasztott akkori követelményekről, elvárásokról, a megválasztott iskolaorvos felelősségéről, valamint az iskolaorvosi állás rangjáról.

Jakó doktor pályázatában olvasható, hogy „a főiskolai orvost a köziskolai szék javaslatára az igazgatótanács alkalmazza. Az állás állandó jellegű, azonban az alkalmazás bármelyik fél részéről félévi felmondással megszüntethető.” A pályázat részletezi a főiskolai orvos hatáskörét: 1. a főiskola körében a közegészségügyi országos törvényeket végrehajtja, illetve azok végrehajtásáról gondoskodik; 2. a főiskola és a tanítóképző intézet tanárait, azok családtagjait, növendékeit, hivatalnokait, szolgaszemélyzetét, a bálványos tanyai, helyi gazdasági, szükség esetén a györgyartló tanyai cselédségnek Sárospatakon kezelésre jelentkező tagjait gyógyítja, e célból a főiskolai kórház helyiségében, valamint saját lakásán naponként rendelési órát tart az előjárósággal egyetértésben megszabott időben; 3. a beteg tanulókról rendes naplót vezet, ha a beteg tanuló helyzete súlyossá válik, jelentést tesz az akadémiai, gimnáziumi, illetőleg tanítóképző intézeti igazgatónak; félév végén a kezelt betegekről, netalán elhalt betegekről a köziskolai székhez kimutatást nyújt be; 4. a főiskolai kórházra felügyel, oda betegeket vesz fel, s azokat gyógyítja, a gazdasági választmánnyal egyetértésben a kórházi felszerelésről gondoskodik, az ápolónőt felfogadja és elbocsátja; 5. a tanév kezdetén és azon kívül a tanév folyamán az összes növendéket legalább négy alkalommal megvizsgálja; ragályos betegség fellépése esetén azonnal jelentést tesz a köziskolai széknek, s a szükséges óvintézkedéseket megteszi; 6. az iskolai év beállta előtt a főiskola növendékei részére előlegesen bejelentett városi szállásokat és a főiskola épületében kijelölt lakoszobákat megvizsgálja, a lakható szobákban az elhelyezhető tanulók létszámát megállapítja, a nem alkalmas szállásokról s a szállásvizsgálat eredményéről a közigazgató útján a köziskolai széknek jelentést tesz; 7. a tanulók által lakott helyiségeket az igazgatókkal együtt évközben is meglátogatja, s azokkal egyetértésben az illető helyiségekben a tisztaság és a rend fenntartásáról gondoskodik, szükség esetén azokból a tanulókat el is távolíttatja; 8. a tanév megkezdése előtt a tápintézet részére a tápintézeti felügyelővel egyetértésben az étrendet megállapítja; a tápintézeti étkezésre az egész tanév alatt folytonosan felügyel; 9. a testnevelésre közegészségi szempontból felügyel; a tornázás alóli felmentésre az alkalmatlanok részére javaslatot tesz; 10. a főiskolai építkezések alkalmával az építési tervekről, az új épületek használatba vehetéséről közegészségügyi szempontból javaslatot tesz a gazdasági választmánynak; 11. kötelessége a gimnáziumban és a tanítóképző intézetben heti 2-2 órán, esetleg az akadémián heti egy órán az egészségtan tanítása; 12. állomásáról a szorgalmi szak alatt 24 óránál hosszabb időre csak úgy távozhat el, ha magát hivatalos teendőiben kellően helyettesíteti és eltávozását a közigazgatónak előzetesen bejelenti; 13. a tanulók elszállásolását, a betegek gondozását, általában a közegészségügyi intézkedéseket illetően a háznaggal rendelkezik.



1 Tudomány és társadalom

A pályázathoz a következő okmányokat kellett csatolni: 1. születési bizonyítvány, 2. érettségi bizonyítvány, 3. orvosi diploma, 4. hatósági orvosi bizonyítvány egészségi állapotáról, 5. erkölcsi bizonyítvány, 6. eddigi működéséről bizonyítvány, 7. esetleges külön képesítéséről szóló bizonyítvány, 8. utólag tartozik megszerezni a középiskolai egészségügyi tanári képesítést.

Az iskolaorvos megválasztása a Sárospataki Református Főiskola és a Tanítóképző Intézet közös igazgatótanácsa 1932. október 12-én tartott ülésén, kétfordulós titkos szavazással történt. A testület első helyen Jakó Jánost jelölte az iskolaorvosi állásra. A megválasztásra jogosult egyházkerületi közgyűlés a jelölést másnap elfogadta, és az igazgatótanács által első helyen jelölt Jakó Jánost megválasztottnak tekintette és nyilvánította. Az eskütételre a sárospataki főiskola köziskolai székének november 1-jén tartott ülésén került sor. Az ülés jegyzőkönyvében többek között az alábbiak olvashatók: „Ha egy intézet kebelében valamely állásnak a bizalom képezi alapfeltételeit, akkor a főiskolai orvosi állás különös mértékben tekinthető ilyennek (...) Dr. Jakó János a főiskolai tanári kar részéről ezt a bizalmat kezdettől fogva bírta, s ez, amikor személyesen is megjelent közöttünk, nagymértékben hatványozódott, s meg kell vallanunk, hogy a választásra is elhatározó befolyású volt.” A pályázatban rögzített utolsó kötelezettség teljesítésére 1935-ben került sor, amikor is megszerezte az iskolaorvosi és egészségügyi tanári képesítést a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Közegészségügyi Intézetében.

A betegek ellátása egy ideig még a Kollégium udvarán álló, 1875-ben létesült régi, 18 ágyas kórházban zajlott, amelyet Jakó doktor a modern idők kívánalmainak megfelelően igyekezett átalakítani. (Az anekdota szerint az előző orvos, Kun Zoltán meglátogatta a szürke falakat és barna bútorokat hófehérre meszeltető, illetve mázoltató utódját és roszszallóan jegyezte meg, hogy a fehér szín nem jó, mert azon minden piszok meglátszik.) A régi, 18 ágyas kórház azonban egyre inkább kicsinek bizonyult, s mind határozottabban fogalmazódott meg egy modern, korszerű intézmény létesítésének az igénye. Ennek eredményeként jött létre és nyílt meg 1937 szeptemberében a Kazinczy utcai új iskolakórház, hivatalos nevén a Sárospataki Református Főiskola Ifjúsági Kórháza.

Az ún. „bábagödör” nevű mélyedés felé erősen lejtő telken álló korábbi lakóépületből kialakított kórház a Kazinczy utca felől nézve egy-, az udvar felől nézve kétszintes volt. A felső szinten négy tágas kórteremben kezdetben 20, majd később 24 ágyat helyeztek el. Ezen a szinten kapott helyet az ápolónői szoba (ahogy a diákok nevezték, a „nénike” szobája), a konyha, a cselédszoba, valamint a fürdőszoba és a wc. Az alsó szintre került a rendelő, a várószoba, a gyógyszerraktár és a mosókonyha. A felső szint bejárata az udvar utcához közeli, az alsóé pedig annak mélyebben fekvő részén volt. A két szintet belső lépcsőház kötötte össze. A épületet Jakó doktor tervei szerint rendezték be.

A valóban korszerű létesítményt 1938-ban újonnan épült modern járványkórházzal bővítették ki. A szintén kétszintes járványkórház négy külön bejárattal foglalt magába, amelyekhez két-két fürdőszoba és wc tartozott. Középen helyezkedett el a rendelő, folyosóval összekötve a kórtermekkel. Ugyanezen a szinten volt a két ápolónői szoba is. Az alsó szinten kapott helyet a mosogató- és a fertőtlenítő helyiség, valamint a fászinca. A járványkórház 12 ágyával az iskola kórháza 36 ágyas lett.

A kórház felszereltsége minden tekintetben megfelelt a kor kívánalmainak, mint ahogy Jakó doktornak az első sárospataki években a Hegedűs utcai lakásában, majd 1938-tól a Kossuth utcai családi házában működő magánrendelője is kifejezetten modern volt.



Az új iskolaorvos megbecsülését jól szemlélteti az 1934. szeptember 13-án kelt működési bizonyítvány alábbi néhány mondata: „Dr. Jakó János úgy az Előjáróság, mint a tanári kar teljes meglepedését érdemelte ki idáig is (...) Gyengélkedő és beteg növendékeink benne atyai jóságú orvost nyertek, aki tapintatos és gyöngéd bánásmódjával növendékeink szeretetét teljes mértékben kiérdemelte.” A növendékek szeretetét szépen példázza Demeter Gyula, az egykori pataki diák, később a Gimnázium magyar–latin–vallás szakos tanára *A doktor Úrhoz* című diákkori verse az 1930-as évek első feléből: „*Van a diákoknak már egy jó doktora, / Aki a beteget mindég vigasztalja. / Vigasztalás mellett szépen megvizsgálja, / Megnézi pontosan, milyen nagy a láza. / És úgy beszél aztán a diák-emberrel, / Mint az apa szokott a kedves gyermekkel, / Mondja néki, hogy csak jól viselje magát, / Tartsa be mindenkor az ő jó mondását. / Akkor hamar javul, kimegy nemsokára, / És köszönhet nagyot, hogy „Alászolgája”!*”

Az iskolaorvos mindennapi teendői közé tartozott a Főiskolai Kórház épületében a reggeli és délutáni rendelés, amely reggel 7-kor, délután pedig 4 órakor kezdődött. A reggeli rendelés után a kórházban fekvők ellátására került sor, majd a tanrend szerinti egészség-tanórák következtek. A tanulók fogászati ellátása is az iskolaorvos feladata volt. Aktuális rosszulletek esetén bárki, bármikor megkereshette otthoni rendelőjében. Ha kellett, a helyszínre is kiment, és ott látta el a betegeket. A diákok mellett a tanári kar és a tanárok hozzátartozóinak az orvosi ellátása is feladatai közé tartozott, tágabb értelemben pedig mindazoké, akik valamilyen kapcsolat révén az iskolához tartoztak.

Az egészség-tan oktatását a többi tárgyakhoz hasonlóan tanrend szabályozta. Az 1934/35-ös iskolai évben az iskolaorvosnak hetente egy-egy órát kellett tartania a gimnázium VII. és VIII. osztályában. A legnagyobb óraszámban, heti hat órában az 1937/38-as tanévben folyt az egészség-tan oktatása, a tankönyvjegyzékben feltüntetett hivatalos tankönyv, *Bárczi Egészségtana* alapján.

Jakó doktor Sárospatakra kerülése első napjaitól a Főiskola közigazgatójának írásbeli engedélyével magánorvosként is dolgozott. Kezdetől fogva rendszeresen tartott ismeretterjesztő és felvilágosító előadásokat különböző iskolai és városi rendezvényeken. Példaként 1933/1934-ből néhány cím: *A falu egészségügye, A serdülőkor nemi problémái orvosi megvilágításban, A testi betegségek lelki hatásai, A lelki betegségek testi hatásai, Az idegélet, A legfontosabb gyermekkori fertőző betegségek, A serdülőkor orvosi szemmel*. Előadója volt a népfőiskolai kurzusoknak éppúgy, mint a gazdasági iskolai tanfolyamoknak. A teológusok nyári munkatáborainak orvosi felügyeletét is ellátta, emellett sportorvosként is ténykedett.

1935-ben megnősült. Felesége, Lőrinczy Etelka a sárospataki református teológián 1934-ben szerzett hitoktatói bizonyítványt. Három gyermekük született.

Jakó doktor munkáját az 1945. május 9-től 1948. július 11-ig tartó szovjet hadifogság szakította félbe. Távollétében iskolaorvosi teendőit kollégái, Salacz Tibor, Idrányi László és Szabó Ferenc látták el. A hadifogságból hazatérve a gimnázium államosításáig (1952) folytatta főiskolai orvosi munkáját, amikor az iskolaorvosi állás és a kórház is megszűnt. Az államosítása után körzeti orvosi állást vállalt, de továbbra is voltak iskolaorvosi feladatai az új iskolaorvosi rendszer keretein belül. Körzeti orvosként hat Sárospatak környéki falu tartozott ellátási területéhez. Hetente egyszer minden faluban rendelt, a „kiszállások” szekérrel történtek, télen olykor szánkóval, de a közeli falvakba gyakran gyalog is kiment feleségével, aki orvos-írnokként segítette munkáját. Este, hazaérkezése után ott-



1 tudomány és társadalom

hon rendelt. Napi 12-14 órát dolgozott, 60-80 beteg fordult meg naponta rendelőjében. Éjjel-nappal a betegek rendelkezésére állt, hétvégeken is. Életmentő beavatkozások sorát végezte. Amit lehetett, azonnal és helyben megoldott. Rengeteg házhoz hívása volt, mindig gyalog járt, autóval igen ritkán, mert soha nem volt autója, s betegeinek is csak kivételesen. Ha vitték, lovas kocsival, szekérrel vagy szánkóval ment, olykor 8-10 órát is távol kellett töltsön otthonától egy-egy messzire szóló hívás miatt. Ment csónakkal is a zajló Bodrogon szülést vezetni, olyan viszonyok között is, amikor a révész sem vállalta a szállítást.

Biztosított betegétől soha nem fogadott el pénzt, szegényektől sem. Közszájon forgott a nagyon szegények között, hogy „a Jakóhoz menjél, annak fizetni sem kell...”. Nem ritkán ő adott pénzt egy-egy betegének a gyógyszer kiváltására.

Rendkívül jó, korrekt szakmai és emberi kapcsolat alakult ki közte és orvostársai, a városban dolgozó gyógyszerészek, valamint a sátoraljaújhelyi kórház főorvosai és osztályai között. Beutalói garanciát jelentettek a betegek azonnali fogadására és ellátására. Mindenkit eljuttatott a kórházba, vagy ha kellett, Debrecenbe, a Klinikára, akinek arra szükségé volt, de mindent megoldott otthon, amit lehetett, s amire szabad volt vállalkoznia.

Nagyon szerette a természetet, különösen a zempléni hegyeket. Nagy gyalogtúrákat tett feleségével, később gyermekeivel is. Szenvedélyes bélyeggyűjtő volt, a Sárospataki Ifjúsági Bélyeggyűjtő Kör megalapítója és vezetője, a Felnőtt Bélyeggyűjtő Kör egyik irányítója. Régipénz-, érem-, képes levelezőlap- és első világháborús emlékeket magában foglaló gyűjteménye a ma is meglévő nagy családi gyűjtemény megalapozója lett.

1978-ban aranydiplomát vehetett át. Ötvenegy évi szolgálat után, 1979-ben ment nyugdíjba. 1983-ban bekövetkezett megbetegedése vetett véget élete aktív szakaszának, a gyémántdiplomát 1988-ban már nem tudta személyesen átvenni. 1992. augusztus 31-én hunyt el, otthonában. A sárospataki református temetőben 1992. szeptember 3-án helyezték örök nyugalomba, ahol 1997 óta felesége és 2011-ben, valamint 2012-ben elhunyt két lánya is nyugszik. Születésének századik évfordulójáról, 2004. július 10-én Sárospatak Város Önkormányzata és a Sárospataki Református Kollégium a volt Ifjúsági Kórház falán elhelyezett emléktáblával emlékezett meg. Egykori iskolaorvosa, majd családorvosa emberi tulajdonságait Demeter Gyula, a bemutatott kis verset gimnazista korában író volt pataki diák, később gimnáziumi tanár így fogalmazta meg: „azon kívül, hogy orvosom volt, tanárom is volt, tehát tanítóm, a szó legnemesebb értelmében, s mint ilyen, példaképem, aki halk, szelíd szavával, őszinte, közvetlen, szerény természetével, mintegy csupa szív magatartásával nagyon tudott szeretni”.

A nagy egészségügyi szervező és lapalapító Markusovszky Lajos mondta: „Az orvos (...) fő gondját fordítsa a fiatal nemzedékre, a nevelő intézetekre, hogy ifjúságunk onnan léleken és testben ép állapotban kerüljön ki, a haza dicséjét előmozdítani, annak szolgálatára és védelmére képes lehessen. Az orvos a természet fölkelet papja, kötelessége védeni a természetszerű összhangzó képzést, nevelést, terjesztetni az élettani ösmeretet, távoztatni elfogulatlanul a divat parancsolta, vagy szűkkeblű rendszer alkotta szolgálait”. Megítélésünk szerint a Markusovszky által kijelölt feladatnak maradéktalanul eleget tett a Sárospataki Kollégium, s a feladat teljesítéséhez jelentős mértékben hozzájárultak a Kollégiumban 1791-től folyamatosan alkalmazott iskolaorvosok.



Tájékoztató irodalom

Elekes György: A sárospataki főiskola orvostanárai és egészségügye = Orvosi Hetilap, 76. évf. 1932. 51. szám

Elekes György: Tóth-Pápay Mihály iskolaorvos a tizennyolcadik század végén = Orvosi Hetilap, 85. évf. 1941. 19. szám

Jakó János: Dr. Jakó János. In: Benke György – Pólos László – Szabó Csaba (szerk.): Pataki tanáraink (1931–1952). Sárospatak, 2005.

Kapronczay Károly: Az orvostörténelem Magyarországon. Egy szaktudomány hőskora = Orvostörténeti Közlemények, 113–114. szám, Budapest, 1986.

Kapronczay Károly (összeáll.): Magyar orvoséletrajzi lexikon. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004.

Karasszon Dénes: Az orvostörténész Elekes György emlékezete = Zempléni Múzsza, V. évf. 2005. 1. szám

Karasszon Dénes: Kováts Mihály, a polihisztor „orvosnagy” = Zempléni Múzsza, XII. évf. 2012. 2. szám

Karasszon Dénes: Sárospatak az orvostörténelemben = Zempléni Múzsza, II. évf. 2002. 1. szám

Takács Béla: A sárospataki „Főiskolai Betegsegélyző Egylet” története = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 24. szám, Budapest, 1962.

Takács Béla: Száz év a pataki iskola kórházának történetéből (1852–1952). In: Dobay Béla (szerk.): A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. Sárospatak, 1981.



Bolvári-Takács Gábor

Kísérlet pataki diákszövetség létrehozására, 1917

I. A pataki öregdiák-mozgalom kibontakozása

A mai értelemben vett öregdiák mozgalomról Magyarországon csupán a 19. század végétől beszélhetünk. Ahhoz ugyanis, hogy a végzetek az iskolájukkal fenntartott egyéni kapcsolatok helyett felismerjék a közös fellépésben rejlő előnyöket, több olyan tényező együttes fennállására volt szükség, amelyek csak a polgári fejlődés meghatározott fokának elérésével jelentek meg.¹ A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium számára azonban fennállásának első három és fél évszázadában sem volt ismeretlen, hogy a végzett növendékek visszatérnek és támogatják iskolájukat.² Jelenlegi ismereteink alapján az első sárospataki öregdiák baráti kör a kiegyezés után négy évvel, 1872-ben kezdte meg a működését Budán. A „Sárospataki Kör” alapszabálya és a belügyminisztériumnak címzett, 1872. február 11-ei keltezésű nyilvántartásba vételi kérelme a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt. Az alapszabályok első cikke szerint „Az egylet címe: Sárospataki Kör. Célja: Tudományos és szépirodalmi művek és felolvasások, pályaművek és bírálatok írása által tagjaival a szellemi munkásságot megkedveltetni és azoknak arra alkalmat nyújtani.” A tagok jogairól és kötelezettségeiről így szól: „A kör tagjai rendesek, tiszteletbeliek és levelezők. Rendes tagjai lehetnek a körnek oly feddhetetlen jellemű egyének, kik a Sárospataki Református Főiskolában vagy az ottani Államképezdében legalább egy évig tanultak, egy tag által ajánlhatnak és nevüket az egylet jegyzőkönyvébe saját kezűleg alájegyzik az alapszabályoknak.” Nemcsak arról volt tehát szó, hogy Magyarországon a kiegyezést követően néhány évvel a volt pataki diákok eljutottak a társadalmi közélet olyan fejlettségi szintjére, hogy azonos érdekeiket felismerve baráti kört alakítottak, de figyelemreméltó az a kitétel is, amely a volt pataki diákokat nem csupán a református főiskola, de az Államképezde (mai szóval: a tanítóképző) diákjai közül is befogadta. A képző ekkor még csupán három éve volt állami intézmény, hiszen 1857–1869-ig a református kollégium keretében működött.³ A sárospataki diákok tehát a 19. század második felében a kibocsátó intézmény jogállásától függetlenül egységesen pataki diáknak vallották magukat.⁴

Az öregdiák-mozgalommal kapcsolatos korábbi kutatások a szervezeti megerősödést szinte kizárólag a Pataki Diákok Országos Szövetsége (PADOSZ) 1928. október 6-án, Sárospatakon történt megalakulásához kötötték.⁵ A Sárospataki Református Főiskola imatermében tartott alakuló közgyűlésen a több mint másfélszáz résztvevő a Szövetség elnökévé Kazinczy Gábor ny. kúriai bírót, főtitkárává Novák Sándor gimnáziumi tanárt választotta meg, társelnökök lettek Finkey Ferenc jogtudós és id. Meczner Béla. A következő évek során a PADOSZ komoly szervező és anyagi erőforrás-gyűjtő munkát végzett, amelyből



szobrok, emléktáblák létesültek, kiadványok jelentek meg, ösztöndíjas diákok tanulhattak. Mindez 1931-ben tetőzött, a Kollégium fennállásának 400 éves évfordulójára szervezett ünnepségeken. A szövetség élen járt az öregdiákok politikai érdekérvényesítő képességének kiaknázásában: a kollégiummal és az egyházkerülettel közös lobbizások jelentősen hozzájárultak az iskola harmincas évekbeli fellendüléséhez, az intézmény számos épülettel és más beruházással gazdagodott. A PADOSZ ténylegesen 1943-ig működött.⁶

E szervezet előzményét a Pataki Diákok Szövetsége (PDSZ) 1921. március 12-én, Budapesten történt megalakulása jelentette. A döntést, Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató és Tóth Endre kezdeményezésére, 25 volt pataki diák határozta el. A társaság alapszabály nélkül, baráti kör jelleggel jött létre, formális székhelyeül az Országház szolgált. Évente több alkalommal társasvacsorát rendeztek, 1929-ig összesen 30 alkalommal, amelyeken mindig elhangzott valamilyen pataki vonatkozású előadás, amelyek később nyomtatásban is megjelentek. A csoport adományokat gyűjtött, iskolai ösztöndíjakat alapított, 1927-ben Panka Károly és Komáromi János szerkesztésében kiadták *A pataki diákvilág anekdotakincse* I. kötetét. A PDSZ, amelynek elnöke Panka Károly volt, 1929. november 8-én alakult át a PADOSZ Budapesti Egyesületévé, és mint a legaktívabb fiókegyesület, továbbra is sikeresen működött. Elnöke Panka maradt, akit már 1928-ban megválasztottak a PADOSZ egyik alelnökévé.⁷

Kutatásaim alapján néhány évvel ezelőtt felhívtam a figyelmet arra, hogy a pataki öregdiák mozgalom jelentős, történeti értékkel bíró eseménye volt a Sárospatakot Oltalmazó Liga 1916-ban történt megalakulása.⁸ Mindez összefüggött azzal, hogy Patakon időről időre felröppentek olyan kezdeményezések, amelyek az iskola felsőfokú egységeit a nagyobb fejlődés ígéretét kínáló Miskolcra kívánták költöztetni. Szinyei Gerzson gimnáziumi tanár már 1877-ben röpiratot tett közzé *Válasz azoknak, akik a sárospataki jogakadémiát Miskolcra akarnák áthelyezni* címmel.⁹ Ugyanezek az erőfeszítések újult erőre kaptak az első világháború alatt, mígnem 1916. március 14-én a Sárospataki Református Főiskola teológiai és jogi akadémiájának tanári kara együttesen kérte az egyházkerületi közgyűlést, hogy a reformáció 400. évfordulójára, tehát 1917-re helyezték át az intézményt Miskolcra, ahol a kiegyensúlyozott működés mellett az egyetemi rang elérése is lehetségesnek tűnt.¹⁰

A hír fővárosi lapokban is megjelent, s a *Budapesti Hírlapban* olvasói vita bontakozott ki. Ebben a vitában szólalt meg Waldapfel János – a Finkey Ferenc szerint „soha Patakon sem járt lelkes tanügyi ember” – és Sárospatakra utazott a Sárospatakot Oltalmazó Liga megszervezésére. A mozgalom 1916. április 30-án a pataki községházán bontott zászlót, majd május 7-én a fővárosban került sor tárgyalásokra és az alapszabály-előkészítő bizottság létrehozására. A pataki delegáció tagjai Bessenyei Zénó járási főszolgabíró, Csajka Endre takarékpénztári igazgató, Ferenczy Árpád jogtanár, Harsányi István gimnáziumi tanár, Hodossy Béla tanítóképzős igazgató és Zilahi Kiss Jenő hitelbanki főkönyvelő voltak, és megjelent még közel félszáz pataki öregdiák. A Liga alakuló közgyűlése május 28-án zajlott le Budapesten. A testület tb. elnöke hg. Windischgraetz Lajos egy. képviselő, elnöke Szinyei Gerzson lett. Alelnökké választották Gonda Béla miniszteri tanácsost, Enyiczky Gábort (mindketten részt vettek az alapszabály kidolgozásában), Hodossy Bélát és Waldapfel Jánost. A titkár Harsányi István, a pénztáros Zilahi Kiss Jenő lett. A Liga június 12-én Sárospatakon fiókcsoportot hozott létre, az alakuló ülésen mintegy nyolcvan személy jelent meg. A pataki fiók díszelnöke hg. Windischgraetz Lajos, elnöke Szinyei Gerzson,



1 tudomány és társadalom

társelnöke Molnár Viktor országgyűlési képviselő, alelnökei Harsányi István és Hodossy Béla, titkára Gulyás József, pénztárosa Zilahi Kiss Jenő, ügyésze Kiss Sándor jogtanár lett. A mozgalom szélesedését bizonyítja, hogy további 19 tiszteletbeli tagot választottak és 88 fős választmányt hoztak létre. Ekkor határoztak önálló lap indításáról is. Megindult az adománygyűjtés, majd 1916. július 1-jén megjelent a *Sárospataki Hírlap* első száma, főszerkesztője Szinyei Gerzson, felelős szerkesztője és kiadója Gulyás József volt.¹¹

Az egyházkerületi közgyűlés 1916. november 23-án határozatban rögzítette, hogy megköszöni a Ligának az addigi 11.300 korona összegű gyűjtését és a főiskola ügyében kiküldendő egyházkerületi bizottságban az elnöke helyet kap. A Liga pénzvagyona 1917 szeptemberében már 15.994 korona volt. A vezető testületek a 1916-ban és 1917-ben rendszeresen tanácskoztak, bár a Belügyminisztérium nem hagyta jóvá a benyújtott alapszabályokat, mert a háború miatt csak hadi jótékonyági célokkal lehetett egyesületet szervezni.¹² Eredeti célját a mozgalom végül is elérte, hiszen az egyházkerület nem fogadta el az iskola áthelyezését szorgalmazók indítványát. Ettől függetlenül a jogakadémia, az államsegély megvonása miatt, 1923-ban mégis bezárási kényszerült. A nagy tekintélyű elnök, Szinyei Gerzson 1919-ben bekövetkezett halála után az ügyeket továbbvivő Harsányi István 1923 januárjában jelezte a Liga csatlakozási szándékát a Budapesten működő Pataki Diákok Szövetségéhez, de a jogakadémia megmentéséért általa szorgalmazott összefogáshoz így sem talált partnert és pénzt.

II. Országos pataki diákszövetség kezdeményezése

Finkey Ferenc volt sárospataki, majd pozsonyi jogakadémiai tanár 1916. június 23-án tette közzé *Felhívás a volt pataki diákokhoz* című röpiratát, amelyben kérte, hogy a pataki diákok erkölcsileg és anyagilag támogassák a Sárospataki Református Főiskolát. Javasolta a Pataki Diákok Szövetsége megalakítását a Sárospataki Oltalmazó Liga keretén belül, egyben felajánlotta segítségét a szövetség tervének és programjának kidolgozásához. Finkey röpirata önálló füzetben, továbbá a *Sárospataki Hírlap* I. évf. 1. számának 1–2. oldalán is megjelent.¹³

Korábbi ismereteim alapján azt az álláspontot vallottam, hogy a világháború miatt az ügy lekerült a napirendről. A *Sárospataki Hírlap* 1916–1918. évfolyamainak áttekintése azonban új kutatási eredményeket hozott. Finkey kezdeményezéséhez ugyanis a lap hasábjain többen csatlakoztak, leghatározottabb támogatóként Moskovits Mór az 1916/4–5. szám 1–2. oldalán.

A háborús helyzet ellenére az események gyorsan követték egymást. Finkey felhívására Budapesten Gonda Béla és Pekáry Ferenc miniszteri tanácsosok, valamint Czövek Sándor rendőrkapitány előkészítették a pataki diákszövetség megalakítását célzó értekezletet, amelyre 1917. május 5-én került sor, Gonda meghívása alapján. Jelen volt Diószeghy János, Enyiczky Gábor, Eperjessy József, Fendrich Hugó, Harsányi Zsolt, Joó Ferenc, Moskovits Mór, Pataky Tibor, Pekáry Ferenc, Rácz Lajos, Szánthó Gyula, Tóth Endre és Trócsányi Zoltán. A résztvevők kimondták a Pataki Diákok Országos Szövetsége megalakítását, megköszönték Finkey Ferenc előzetes erőfeszítéseit, továbbá megbízták Gondát és Moskovitsot az alapszabály kidolgozásával. Kitűzött céljuk: segíteni az iskola és a város fejlődését, a volt diákok szellemi közösségének ápolását. Ennek nyomán a *Sárospataki Hírlap* 1917. szeptember 17–22-ei, 37–38. számának 1. oldalán megjelent Moskovits



Mór *Volt pataki diákok!* c. felhívása, benne a Szövetség előkészületeinek áttekintésével és az alakuló ülés meghívójával.

Az alakuló közgyűlés 1917. szeptember 23-án került sor Budapesten, a Magyar Adria Egyesület helyiségében. A résztvevők elfogadták az alapszabályt, megválasztották a tisztikart és a választmányt, az elnök Gonda Béla, a titkárok Moskovits és Trócsányi lettek.

Az alapszabályból kitűnik, hogy a szövetség széleskörű és időtálló célmeghatározást fogadott el, de – ellentétben az 1872-es Sárospataki Kör alapszabályával – tagként csak a főgimnáziumban és az akadémián (vagyis a teológián és a jogakadémián) végzett „férfiakra” számítottak, a tanítóképző nincs megnevezve. Ennek oka valószínűleg az akkor már közel fél évszázada állami intézményként működő tanítóképző hangsúlyozottan önálló identitásában rejlik. Az állami képző saját történetét ugyanis nem az 1857-es egyházi alapítástól, hanem az 1869-es átszervezéstől (helyesebben az 1870. január 20-án megindult állami oktatástól) számolta. A 25 éves fennállást 1895. január 22-én ünnepelték meg, amelyre egyébként meghívták az addig végzett növendékeket.¹⁴ Másrészt az öregdiákok támogatásra a tanítóképző kevéssé szorult rá, míg a Tiszáninneri Református Egyházkerület, a kollégiumi bevételek csökkenése miatt, az 1909. október 5–6-án Sárospatakon tartott közgyűlésen úgy kényszerült határozni, hogy kérelmezi az államsegélyt.¹⁵ A szövetség székhelye Budapest lett, de Sárospatakon helyi bizottság létrehozását előírták – akárcsak a Liga esetében történt. Tehát az 1872-es és az 1921-es szerveződések is számítva, a PADOSZ 1928-as létrejöttéig minden érdemi öregdiák-kezdeményezés a fővárosból indult. Ez azt is jelzi, hogy Budapesten volt elérhető az öregdiákok megfelelő színvonalú és mennyiségű, állandó „kritikus tömege”: Sárospatak messze nem csupán a vidéknek képzett értelmiséget. A szakosztályok és a helyi csoportok alapszabályi előírása szintén figyelemre méltó, ráadásul a december 1-jén tartott első választmányi ülésen kezdeményezték is a sárospataki helyi bizottság, valamint irodalmi szakosztály megalapítását, az előbbi vezetésére Szinyei Gerzson, az utóbbira Finkey kapott felkérést. Azt is elhatározták, hogy a minden hó első szombatján szövetségi összejövetelt tartanak a Dohány u. 20. alatti Mitrovác-vendéglőben.

Az alapszabály külön kitért az öregdiák találkozókra. Ezek már a 19. században jelentősek voltak. Megvalósításukat az iskolai évfordulós ünnepségek is ösztönözték.¹⁶ Az első ünnepségre a kollégium elhalasztott 300. alapítási évfordulója alkalmából került sor, 1860. július 7–8-án.¹⁷ Az Erdélyi János által szorgalmazott és szervezett eseményen 41 díszküldöttség és kb. 24-26 ezer (!) öregdiák és érdeklődő érkezett az ország minden részéről, közülük legalább 12-13 ezer fő egy vagy két éjszakát Patakon töltött. Feljegyezték, hogy a több mint 1300 lovas szekérből álló sor vége Sátoraljaújhelyig ért.¹⁸ A diáktalálkozók a későbbiekben rendszeressé és szervezetté váltak.¹⁹

A szövetség saját hivatalos lap indítását is célul tűzte. A december 1-jei választmányi ülésen a *Sárospataki Füzetek* újraindításáig a *Sárospataki Hírlap*ot kérték meg a feladat ellátására. Az Erdélyi János által 1857-ben alapított és szerkesztett *Sárospataki Füzetek* igényességét tekintve nagyhatású szellemi vállalkozás volt. A lap 1869-ig, majd 1904–05-ben jelent meg, rövid életű újraindítása Horváth Cyrill nevéhez fűződik.²⁰

*

Az alábbiakban, mint történeti értékű dokumentumot, közzétesszük a Pataki Diákok Országos Szövetségének a *Sárospataki Hírlap*ban 1918. május-június folyamán megjelent *alapszabály-tervezetét*, amelyet Gonda Béla, Pekáry Ferenc és Moskovits Mór állítottak



1 tudomány és társadalom

össze.²¹ A dokumentum címe jelzi, hogy jóváhagyott alapszabályról még 1918 nyarán sem volt szó. Valószínűsíthető, hogy a Szövetség hivatalos nyilvántartásba vételére – a Ligához hasonlóan – a fennálló egyesületalakítási tilalom, illetve a fokozódó háborús viszonyok miatt nem került sor, de ennek feltárása további kutatást igényel.²² Az mindenestre tény, hogy a pataki öregdiák-mozgalom jelentős szerepet játszott a civil társadalom alapértékeinek megszilárdításában.

III. A Pataki Diákok Országos Szövetségének alapszabály-tervezete, 1917.

Az egyesület címe, székhelye

1. §. Az egyesület címe: Pataki diákok országos szövetsége; székhelye: Budapest.

Az egyesület célja és működési köre

2. §. Az egyesület célja egyrészt azoknak a sárospataki főgimnáziumban, vagy akadémiában tanult férfiaknak, valamint ott működött tanároknak a szellemi egysége, akik ezen alapszabályok aláírásával, vagy ezzel egyértelműnek nyilvánított, hozzájárulási nyilatkozatukkal erkölcsileg kötelezik magukat volt alma materük, a sárospataki főiskola érdekeinek mindenkori védelmére, tisztességének öregbítésére, a főiskola hagyományos szellemének és a pataki diákélet hagyományainak ápolására, a főiskola és Sárospatak intézményeinek fejlesztésére, valamint egymás között a kollegiális érzés ápolására. A szövetség célja egyfelől a sárospataki főiskola köré annak volt növendékeiből egy külső védőláncolatot alakítani; elősegíteni annak és a városnak fejlődését, szellemi és anyagi felvirágzását, iránta a közérdeklődést ébren tartani, javára önzetlen célú alapításokat kezdeményezni, támogatni, vezetni, – másfelől a volt pataki diákok közt a szellemi közösséget fenntartani, az ifjúkori emlékek felelevenítése és ápolása, valamint a főiskola korszerű fejlesztésének elősegítésére irányuló akciók megbeszélése véget időnként összejöveteleket rendezni, a sárospataki főiskola és a pataki diákélet emlékeit, hagyományait összegyűjteni.

Az egyesület tagjai és a tagok jogai

3. §. Az egyesület tagjai: a) tiszteletbeliek, b) rendesek.

4. §. Tiszteletbeli tagokul oly kiváló tudósok és gyakori szakférfiak, vagy oly tudománypártoló egyének választhatók a közgyűlés által, akik a sárospataki főiskola és a szövetség érdekében folytatott működés terén érdemeket szereztek s a szövetség működésének díszét és fényt kölcsönözhetnek. Külföldiek megválasztásához a m. kir. belügyminiszter utólagos jóváhagyása szükséges.

5. §. Rendes tag bárki lehet, akit egy rendes tag ajánlatára a választmány a tagok sorába felvesz.

6. §. A tiszteleti (*sic!*) és rendes tagok szavazati joggal bírnak a közgyűlésen, választók és választhatók, új tagokat ajánlhatnak, részt vehetnek a szövetség társas összejövetelén, élvezik a tagok részére megszerzett kedvezményeket.

A tagok kötelezettségei

7. §. A tiszteleti és rendes tagok semmiféle tagsági díj fizetésére nem kötelezettek.

8. §. Minden tag kaphat tagsági oklevelet, melynek díja 10 korona. A tiszteletbeli tagok tagsági oklevelükért nem fizetnek.



A tiszteleti elnök

9. §. A szövetség a közélet kiválóbb tényezői közül tiszteleti elnököt választhat, ki az ünnepi közgyűléseken, esetleg a választmány ülésein elnököl, a szövetség tekintélyét növelheti és működésének sikerét előmozdíthatja.

A közgyűlés

10. §. Rendes közgyűlés minden évben tartandó Budapesten, vagy Sárospatakon. A közgyűlés helye, ideje és tárgya legalább nyolc nappal a közgyűlés előtt a szövetség hivatalos lapjában, ennek hiányában, valamelyik budapesti napilapban és sárospataki lapban közzéteendő. A szabályszerűen hirdetett közgyűlés, ha legalább húsz tag megjelent határozatképes. A közgyűlésről jegyzőkönyv vezetendő, melyet az elnök, jegyzőkönyvíró, titkár és a gyűlés megnyitásakor erre fölkért 2 tag hitelesít.

11. §. Rendkívüli közgyűlést a választmány javaslatára bármikor egybehívhat az elnök, vagy annak akadályoztatása esetén bármelyik alelnök, de a rendkívüli közgyűlés helye, ideje és tárgysorozata mindenkor szintén legalább nyolc nappal előre közzéteendő a szövetség hivatalos lapjában, ennek hiányában valamelyik budapesti vagy sárospataki lapban.

12. §. Ha a fentiek szerint összehívott közgyűlés nem határozatképes, ettől 8 (nyolc) napra ugyanazon tárgysorozattal újabb közgyűlés tartatik, mely a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes. Ezen újabb közgyűlésre külön meghívó bocsátandó ki.

13. §. Úgy a rendes, mint a rendkívüli közgyűléseken minden határozat egyszerű szöbbséggel hozatik. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. Bármely szavazattal bíró tag kívánságára név szerinti, tíz tag kívánságára pedig titkos szavazás rendelendő el. Mindezekben az esetekben természetesen csak is a jelen lévő tagok kívánsága vehető figyelembe.

14. §. A közgyűlés hatáskörébe tartozik: a) a szövetség tiszteleti elnökének, tisztikarának, a szakosztályok elnökének, a tiszteleti tagok s a választmány tagjainak megválasztása és a tisztviselek díjazásának megállapítása; b) az évi költségvetés és zárószámadás megállapítása; c) a szövetségi vagyok kezelésének ellenőrzése; d) a közgyűlés bármely általa választott tisztviselet állásától elmozdíthat, ha erre vonatkozó indítvány a közgyűlésnek szabályszerűen meghirdetett tárgysorozatába felvétellett; e) a közgyűlés határoz az alapszabályok módosításáról; f) a szövetség esetleges feloszlásáról; végezetül g) a közgyűlés határoz a szavazattal bíró tagoknak bármely, a közgyűlés előtt legalább 14 nappal az elnöknek benyújtott s a közgyűlési tárgysorozatba felveendő indítványáról.

A tisztikar

15. §. A szövetségi tisztikar tagjai: az elnök, két vagy több alelnök, egy titkár. Az elnökök számát a közgyűlés állapítja meg. A tisztikar tagjait a közgyűlés 3 évre választja.

A választmány

16. §. A szövetség ügyvivő szerve a választmány, melynek tagjai a tiszteleti elnök, a tiszteleti tagok, a tisztikar, a szakosztályi elnökök, a helyi csoportok elnökei, valamint húsz, de legfeljebb negyven tagból álló a közgyűlés által választott tag, akiknek számát mindenkor a közgyűlés állapítja meg. A választmány lehetőleg az ország különböző helyein lakó tagok közül is választható. A választmány üléseiről jegyzőkönyv írandó, melyet az ülés elnöke és a jegyzőkönyv írója hitelesít.



1 Tudomány és társadalom

17. §. A választmány hatáskörébe tartozik; a) a szövetség működésének irányítása; b) a tagok felvétele; c) az évi költségvetésnek és zárszámadásnak a közgyűlés elé terjesztése; d) a szövetség költségeinek utalványozása; e) a szövetségi tisztviselők esetleges díjazásának és szolgálati viszonyának megállapítása; f) a szakosztályok beosztásának módosítása és esetleg új szakosztályok szervezése.

18. §. A választmány a szükséghez képest tartja üléseit és ügyrendjét maga állapítja meg, ülése határozatképes, ha legalább öt tag jelen van.

19. §. A választmány tagjait a közgyűlés hat évre választja.

Szakosztályok

20. §. Egyelőre a következő szakosztályokat alakítja meg a szövetség: 1) irodalmi, 2) diák-hagyományok gyűjtésére és kiadására alakított szakosztály.

21. §. Bármely szakosztálynak csak az lehet a tagja, aki az illető szakosztály körébe tartozó szakmával tudományosan, irodalmilag vagy gyakorlatilag foglalkozik. Egy tag mindkét szakosztálynak lehet tagja.

22. §. A szakosztályok maguk választják tagjaikat teljesen önállóan, számbeli korlátozás nélkül.

23. §. Mindegyik szakosztály maga választja három-három évre alelnökeit, titkárait és választhat annyi alelnököt és titkárt, amennyit az eredményes munkálkodás szempontjából szükségesnek tart.

24. §. A szakosztályok hatáskörébe tartozik: a) a munkaterv megállapítása; b) javaslattétel a választmánynak, tudományos, irodalmi vagy gyakorlati megbízások, kiküldetések, irodalmi kiadványok, intézmények létesítése és fejlesztése ügyében; c) tiszteleti tagok ajánlása.

25. §. A szakosztályok tagjai új választás alá nem esnek, hanem mindaddig szakosztályi tagok maradnak, míg a szövetség kötelékébe tartoznak.

26. §. A szövetség a sárospataki főiskola történetének megírásánál felhasználható adalékkul és a főiskola szellemének igazolásául gondoskodik a pataki diák-hagyományok lehető széleskörű összegyűjtéséről és kiadásáról. Az e végből alakított szakosztály az általa megállapítandó módon felkutatja a legrégebbtől a legutóbbi időkig a sárospataki diákéletre vonatkozó adatokat s azokat irodalmilag feldobja. Az irodalmi színvonalú egyes részleteket folytatálagosan kiadandó füzetekben a választmány teszi közzé.

A sárospataki helyi bizottság

27. §. A szövetség egyik tanácsadó és végrehajtó szerve a Sárospatakon székelő helyi bizottság, amelynek feladata a szövetség egyéb szerveinek, így a szakosztályok működésének támogatása s a szövetség által Sárospatakon létesítendő intézmények felügyelete.

28. §. A sárospataki helyi bizottság elnökét a közgyűlés, tagjait pedig a választmány választja 3-3 évre a Sárospatakon lakó tiszteleti és rendes tagok közül. Tagjai száma előre meg nem határozott, így a választmány a szükséghez képest kiegészítheti. A bizottság a maga tagjai közül egy vagy több alelnököt, egy titkárt választhat s ügyrendjét maga állapítja meg, de azt jóváhagyás végett a választmányhoz terjeszti.

29. §. A bizottság évi költségvetés tervezetét és zárszámadást a választmány elé terjeszti és ez hagyja jóvá. A választmány által a bizottság rendelkezésére bocsátott összeg erejéig az utalványozás jogát a sárospataki helyi bizottság gyakorolja.



30. §. A sárospataki helyi bizottság üléséről, melynek határozatképességéhez legalább 5 tag jelenléte szükséges, a bizottsági titkár vagy helyettese által jegyzőkönyv írandó, melyet az elnök és két jelen volt bizottsági tag hitelesít. Az ülésnek idejét és programját az elnök állapítja meg. A jegyzőkönyv másolata a szövetség elnökségének megküldendő.

Helyi csoportok

31. §. Ha valamely városban és közeli környékén a szövetségnek legalább 10 tagja van, ezek külön helyi csoportot alakíthatnak.

32. §. A helyi csoport elnökét maga választja, ügyrendjét a választmány állapítja meg. Aelnököt és jegyzőket a helyi csoport maga választ, de azt jóváhagyás végett a választmánynak bejelenteni köteles.

33. §. A helyi csoportok megalakulása a törvényhatóság első tisztviselője után tudomásulvételével végett a m. kir. belügyminisztériumhoz bejelentendő.

Kisgyűlések, találkozók

34. §. A szövetség tagjainak szabadságukban áll tetszés szerinti korcsoportokban, vagy meghatározott osztályok volt növendékeiként külön közgyűléseket tartaniuk (érettségizők, kápláni, papi vizsgázók találkozói stb.) Az ily gyűlések szervezése az illető tagok, esetleg a sárospataki helyi bizottság feladata. Minden ilyen gyűlés azonban előzetesen a szövetség titkárának és a sárospataki helyi bizottság titkárának bejelentendő, aki azt a választmány és az elnök, illetve bizottsági elnök tudomására hozza, mely magát az ily gyűléseken képviseltetheti, esetleg a szövetség összes tagjait értesíti. Ha a volt pataki diákok találkozója egyébként jut tudomására a vezetőségnek, a találkozó rendezőivel érintkezésbe lép, azon magát képviselteti s a résztvevőket a szövetségbe való belépésre a főiskola iránti kapcsolat fenntartására felhívja.

A tisztikar hatásköre

35. §. Az elnök képviseli a szövetséget, összehívja a közgyűlést és választmányi üléseket és ezeken elnököl, gyakorolja az utalványozás jogát a választmány rendelkezése szerint. A tisztikarhoz nem tartozó segédszemélyzetet az elnök alkalmazza, a díjazás és a szolgálati viszonyok megállapítását fentartván a választmánynak. Az elnököt akadályoztatás esetén bármelyik aelnök helyettesítheti. A szakosztályi aelnökök saját szakosztályuk tanácskozsait vezetik, a szakosztályi ülések helyét és idejét, valamint tárgysorozatát megállapítják.

36. §. A titkár a szövetség irodájának vezetője s a szövetség lapjának szerkesztője, a szövetség tagjait nyilvántartja, új jelentkezéseket a választmány elé terjeszt, a közgyűlések vagy más összejövetelek helyiségeiről, azok megtartásának anyagi ügyeiről gondoskodik. A választmány évi ülésein az előző évi működésről és a sárospataki főiskola életében előfordult nevezetesebb eseményekről beszámol.

Az egyesület vagyona

37. §. A szövetség vagyonát képzik, illetve jövedelmét: a) a tagok adományai, b) a szövetség irodalmi kiadványai, c) egyéb bevételek.

38. §. A szövetség minden bevétele és kiadása, valamely elsőrendű pénzügyintézet pénztári kezelése és a postatakarékpénztár útján bonyolítandó le.

39. §. Az egész vagyon ellenőrzését a választmány, felsőbb fokon a közgyűlés gyakorolja.



A szövetség felozlása

40. §. Ha a szövetségnek bármely oknál fogva fel kell oszlania, úgy erről, valamint vagyónának hováfordításáról 3 hónappal előre az egyesület lapjában kihirdetett közgyűlésen az összes szavazati joggal bíró tagok abszolút többsége határoz; szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt; ha ennyi tag nem gyűlik össze, akkor egy hónappal későbbre új közgyűlés hirdetendő, mely a felozlásról és az egyesület vagyónának hováfordításáról a jelenlevők számára való tekintet nélkül egyszerűen szótöbbséggel határoz, szavazategyenlőség esetén az elnök szava dönt. A közgyűlésnek az alapszabály módosítását, vagy a szövetség felozlását s az esetben a szövetségi vagyon hováfordítását illető határozatai foganatosítás előtt jóváhagyás végett a m. kir belügyminisztériumhoz felterjesztendő.

41. §. Az 1875. május 6-iki 1508 sz. belügyminiszteri rendelet 9. pontja szerint a szövetség, az esetben, ha az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja a kir. kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam vagy az egyesületi tagok vagyoni állapota veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik és a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest felozlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartásra különbeni felozlatás terhe alatt köteleztetik.

Jegyzetek

¹ Vö: *Bolvári-Takács Gábor: Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához. In: Ködöböcz József (szerk.): Comenius és a hazai művelődés. Bibliotheca Comeniana IX. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2002. 199–205. o.*

² *Az öregdiák-mozgalommal kapcsolatos adatok lelőhelye a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is: Bolvári-Takács Gábor: A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók (elektronikus adattár, 2011): <http://patakidiak.hu/patakidiak/oldal/a-sarospataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja>; továbbá: http://www.zemplenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm.*

³ *Az állami tanítóképző intézeti rendszert az Eötvös József-féle népoktatási törvény (1868:XXXVIII. tc.) alapján szervezték meg, a már működő pataki tanítóképzőt 1869. október 22-én vette át az állam.*

⁴ *A dokumentumot jegyzetekkel ellátva közzétettem: Bolvári-Takács Gábor: Sárospataki baráti kör Budán, 1872-ben = Egyháztörténeti Szemle, 6. évf. 2005. 2. szám, 143–146. o.*

⁵ *Hegyi József: A pataki öregdiákok barátsága. In: Dobay Béla (szerk.): A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. Sárospatak, 1981. 256–258. o.; Ködöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991. 72. o.; Bolvári-Takács Gábor: Az Alma Mater szolgálatában. A pataki diákmozgalom száz éve, I. rész = Reformátusok Lapja, XLIV. évf. 34. szám, 2000. augusztus 20., 7. o., II. rész = Reformátusok Lapja, XLIV. évf. 35. szám, 2000. augusztus 27., 7. o.; Bolvári-Takács Gábor: Tények és tendenciák a pataki öregdiák-mozgalom történetében. In: Szabó Csaba (szerk.): Sárospataki Református Kollégium Alapítvány 1989–2009. Jubileumi kiadvány. Sárospatak, 2009. 11–16. o.*



⁶ Vö: Emléklapok 1928. okt. 6.-ról. A hősi halált halt sárospataki diákok második emléktáblájának leleplezési ünnepélyéről és a Pataki Diákok Országos Szövetségének megalakulásáról. Összeállította: Novák Sándor. Kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetsége, 1928.

⁷ Vö: Jelentés a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesületének működéséről, 1921–1933. Szerkesztette Panka Károly. Kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesülete, Budapest, 1933.

⁸ Bolvári-Takács Gábor: Adatok a pataki öregdiák-mozgalom történetéhez. In: Kováts Dániel (szerk.): Comenius és Kazinczy szellemében. Bibliotheca Comeniana XIV. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2009. 203–208. o.

⁹ Szinyei reagált Kun Pálnak a Miskolc c. lap 1877. évi 7. számában, valamint a Patak-e vagy Miskolc címmel a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1877. évi 9. számában, továbbá Mitrovics Gyulának, A sárospataki jogakadémia Miskolcra való áttétele kérdéséhez címmel ugyancsak a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1877. évi 9. számában, illetve Ballagi Gézának a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1877. évi 11. és 13. számaiban megjelent cikkeire. Kun és Ballagi az áthelyezést pártolta, Ballagi utóbb visszakozott.

¹⁰ Barcza József: A Kollégium története 1849-től 1919-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Sajtóosztály, Budapest, 1981. 191–193. o.

¹¹ A lap 1928-ig tizenkét évfolyamot ért meg, és kiadása, vélhetően anyagi okból, csupán 1924-ben szünetelt.

¹² 1914. július 27-én jelent meg az egyesületi jog korlátozásáról szóló 5.479/1914.M.E. sz. rendelet, amely egyes megyékben megtiltotta új egyesületek és fiókok alakítását, valamint általában fokozott rendőri felügyeletet írt elő. E rendelet hatályát a 5.735/1914.M.E. sz. rendelet augusztus 1-jén az ország egész területére kiterjesztette. 1916. április 26-án közzétették a 1.442/1916.M.E. sz. rendeletet, a 5.479/1914.M.E. sz. rendelet kiegészítéseként, amelyben a belügyminiszter felhatalmazást kapott arra, hogy hadviseléssel vagy hadi jótékonyági összefüggő célok esetében kivételesen engedélyezhesse egyesületek megalakítását.

¹³ A dokumentumot közzétettem: Finkey Ferenc: Felhívás a volt pataki diákokhoz, 1916. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor. = Zempléni Múzsza, III. évf. 4. szám, 2003. november, 63–70. o.

¹⁴ Vö: Dezső Lajos: Huszonöt év a sárospataki állami tanítóképezde életéből. Sárospatak, 1895.

¹⁵ A kérelem alapja a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883:XXX. tc. 47.§-a volt. A szerződést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Tiszáninneri Református Egyházkerület és a Sárospataki Református Főgimnázium között végül 1911. május 17-én kötötték meg. A kérdéskörrel részletesen lásd Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete (1800–1919). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sárospatak, 1996.

¹⁶ Részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: Iskola-alapítási évfordulós ünnepségek a pataki gimnáziumban (1860–2006). In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom 22. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2012. 553–560. o.

¹⁷ Az ünnepségre 1831-ben a kolerajárvány miatt nem kerülhetett sor. Később a reformkor eseményei, majd a forradalom és szabadságharc akadályozták az ünneplést. 1850.



1 tudomány és társadalom

február 10-én Haynau rendeletben felfüggesztette az egyházak és iskolák autonómiáját. A kollégium 1860. május 15-én kapta vissza szabadságjogait.

¹⁸ Vö: A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860.

¹⁹ Vö. pl. Emléklapok az 1859–1867-es osztálytársak sárospataki találkozásjáról. Összeállította: Radácsy György. (Különnyomat a Sárospataki Lapokból.) Sárospatak, 1892. A közlemény az 1892. szeptember 24-én tartott 25 éves érettségi találkozót ismerteti, szép-irodalmi keretbe foglalva.

²⁰ Részletesen lásd: Dienes Dénes: A Sárospataki Füzetek története (1857–1905) = Zempléni Múzsza, VII. évf. 2. szám, 2007. nyár, 42–47. o.

²¹ Sárospataki Hírlap 1917. évi 19–20, 21–22, 23–24. és 25–26. szám. A dokumentumot szöveghűen, de a mai helyesírás szerint közlöm. A négy részletben történt megjelenésből adódó ismétlések és utalások közlését mellőztem.

²² 1919. szeptember 30-án tették közzé az 5.084/1919.M.E. sz. rendeletet, amely szerint a belügyminiszter közérdekből az 1.442/1916.M.E. rendeletben foglalt kivételeken túlmenően is engedélyezheti egyesület alakítását. A kormány háború esetére szóló kivételes hatalmát, amely alapján addig az egyesületi jog korlátozását gyakorolta, véglegesen az 1922. július 25-én közzétett 6.310/1922.M.E. sz. rendelet szüntette meg.